
Bogdán Péter–Molnár István Gábor–Setét Jenő¹

Roma reprezentáció a magyar főváros közterein

WORKING PAPER

Elméleti háttér

A) Általános elméleti szempontok

A „köztér” fogalma nehezen meghatározható. Általában az összes olyan területet értjük alatta, amely a társadalom minden tagja számára – azonos feltételek mellett – hozzáférhető.² Magában foglalja az olyan külső területeket,

mint a parkok, utcák és a járdák, de sokszor az olyan középületeket is, mint az iskolák, könyvtárak, bíróságok. Ugyanakkor arra is vannak példák, hogy a magánépületek szintén lehetnek közterek, amennyiben a bevásárló központokra vagy az éttermekre gondolunk, de azzal a megszorítással, hogy azok használatáról a tulajdonos vagy a működtető dönt.³

Napjainkban megfigyelhető az a jelenség, hogy a köztér fogalmai átalakulnak, ugyanis az aktuális, fizikai tereken felül, magukba foglalják az olyan virtuális helyeket is, mint az internetes csetszobák vagy a közösségi média terei, azaz röviden összefoglalva: a fizikai és virtuális tér is lehet köztér, amennyiben az lehetőséget ad az egyének és csoportok interakciójára.⁴

A jelen tanulmány a fővárosi roma reprezentációt vizsgálja és Zachary P. Neal köztér-meghatározásaiból indul ki azzal a megszorítással, hogy vizsgálata nem terjed ki a magánépületekre és a

¹ A szerzők közül: Bogdán Péter a Társadalomtudományi Központ Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa (bogdan.peter@tk.mta.hu); Molnár István Gábor helytörténet-kutató, az Újpesti Cigány Nemzetiségi Önkormányzat és az „Eötvös József” Cigány – Magyar Pedagógiai Társaság elnöke (molnaristvangabor1@gmail.com); Setét Jenő, roma polgárjogi aktivista, az Idetartozunk Egyesület elnöke (setet.jeno@gmail.com). Az írás alapjául szolgáló kutatás a Tom Lantos Intézet támogatásával valósult meg.

² Zachary P. NEAL, *Locating Public Space*, In: Anthony M. ORUM, Zachary P. NEAL (ed), *Common ground? – Readings and Reflections on Public Space*, Routledge – Taylor and Francis Group, New York – London, 2010, 1.

³ U.o., 1-2.

⁴ U.o., 1-2.

virtuális terekre. (A magánépületek bevonása csak akkor fordul elő, ha például egy – önkormányzati fenntartású – bérház vagy – öröklakásokból álló – társasház falán a nyilvános közterre néző utcanévtábla vagy emléktábla jelenik meg). Ugyanakkor azt is rögzíteni kell, hogy a kutatás kivitelezői nemzetiségi háttér szerint is szűkítik a kört, azaz kizárólag roma szobrokat, roma emlékműveket, roma emléktáblákat, roma domborműveket és roma utcanévtáblákat regisztrálnak az utcákon, tereken, parkokban és közintézmények épületein belül (a közintézményeken belüli roma reprezentáció arányának felkutatását a kutatók azért tartják fontosnak, mert ez indikátora annak, hogy a nem roma társadalom/államhatalom/állami aktorok milyen mértékben „száműzik” a roma reprezentációt a széles nyilvánosság elől elzárt terekbe).

Az identitás kérdéskörét illetően arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy a cigányok/romák identifikálásánál M. Magyarországon a *ze Imúlt* majdnem 50 évben nagyjából a Kemény Istvánék által használt módszer terjedt el, amely szerint „cigány az, akit a környezete annak tart.”⁵ Mi azonban elvetettük ezt a megközelítést, hiszen az előítéletes többség gyakorta cigányként határoz meg negatív magatartásmintákat, mint sem gondolkodásában a „cigány” szó népnévként jelenne meg. Ezt bizonyítja az is, hogy gyakorta találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a többség, a „felemelkedett” cigányok esetében, sokszor használja azt a ki fejezést, hogy „de te nem olyan vagy”.

A mi általunk használt megközelítésben *ci - gány/roma az, aki annak vallja magát. Nem*

tudunk másfajta definíciót elfogadni, mert hiszünk az emberi jogi normákban, amelyek szerint az egyén elidegeníthetetlen joga önmagá meghatározása.

Ismerve azt a jellemzőt, hogy a kisebbségi identitások esetében minél nagyobb a fenyegetettség, az emancipáció hiánya, annál inkább válik az rejtőzködő identitássá, illetve válik egy kifelé rejtőzött, befelé pedig egy megvallott/fenntartott identitássá, ezért a fenti meghatározást azzal egészítettük ki, hogy cigány/roma az, akit a cigány/roma közösség és közösségi emlékezet, ekként ismer el, tart számon.

Jelen vizsgálat során egyetlen kétséges esettel találkoztunk, ez pedig Radics Béla, a rock gitáros esete, akinek bár családi neve jellegzetes roma családi név, még sem voltunk bizonyosak, mindaddig, amíg nem jelentkezett egy Kállai Szilvia nevű roma aktivista, aki közölte, hogy Radics Béla a családjukba tartozott, gyakorlatilag unokatestvére volt.

Ennek megfelelően: a köztéri reprezentációk „romaként” történő besorolása a következők szerint történik: 1. Ott, ahol a köztéri reprezentációk létrehozói romák, a „roma” mivolt egyértelmű, 2. Ha az érintett személy vállalta, vagy köztudomásúan roma személy, az identitása nem igényel további bizonyítást, 3. Azokat a személyeket, akiknél a roma identitás vállalásával nem találkozunk, vagy csak informálisan, szóbeszéd alapján, azokat nem emeltük be a kutatásba.

B) Konkrét elméleti szempontok

Jelenleg a magyar fővárosban, a Zachary P. Neal által említett utcákon, tereken, parkokban, középületeken/középületekben általában olyan

⁵ KEMÉNY István, *A magyarországi cigányság helyzete*, IN: VAJDA Imre (szerk.), *Periférián – Roma szociológiai tanulmányok*, Ariadne Kulturális Alapítvány, Budapest, 1997 (utolsó letöltés ideje: 2019.09.22. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/periferian_roma_szociologiai_tanulmanyok/pages/007_A_magyarorszag_i_ciganysag_helyzete.htm)

szobrok, emléktáblák, emlékművek, domborművek, utcanévtáblák jelennek meg, amelyek emléket állítanak a magyar állam történelmének, a magyar állam legfontosabb történelmi személyiségeinek vagy a magyar állam legfontosabb kulturális eseményeinek és kulturális szereplőinek.

Ugyanakkor nem léteznek monokulturális társadalmak (vagy másképpen „tisztán nemzetállamok”), ezért természetes módon lép fel az igény a sokféleség, a diverzitás, a multikulturalitás és az interkulturális interakciók megjelenítésére.

A közterek fölött a mindenkori adott állam rendelkezik döntő többségében, ezért az államra helyeződik a legnagyobb felelősség a tekintetben, hogy egy adott multikulturális terület sokféleségét miként ismeri el a multikulturalitás reprezentációján keresztül.

Természetesen napjainkban a közterek tematizálásában az állami szervezetek mellett nem-kormányzati civil szerveződések és egyéb magánkezdeményezések is részt vehetnek⁶, de a sokkal kevesebb anyagi erőforrásból eredően, s abból adódóan, hogy kevésbé vannak hatalmi helyzetben (döntő pozícióban), az ő felelősségük és befolyásuk (az államhoz képest) jelentősen kisebb.

Ha megvizsgáljuk azt a kérdést: Miért fontos a multikulturalitás megjelenítése egy adott társadalom közterein, arra a választ a következőképpen adhatjuk meg: Minden nemzetiiségnek lehetnek önálló narratívái (a többségi társadalommal való) közös múltból, ami különösen akkor fontos, ha a múltban a többségi társadalom képviselői elnyomták az adott

nemzetiségeket vagy azok rovására emberi jogi jogsértéseket követtek el.⁷

Az államhatalomnak a közreműködése abban, hogy elismer – köztéri reprezentáción keresztül – általa elkövetett emberi jogi jogsértéseket adott nemzetiségek rovására, lehetőséget ad a többség és a kisebbség közötti megbékélésre, hiszen az államhatalom ezzel nemcsak azt mondja ki, hogy tisztelettel adózik a múltbeli áldozatok emberi méltóságának, de amellet is állást foglal, hogy a jövőben nem kíván hasonló atrocitásokat elkövetni az adott nemzetiségek kárára, hanem a jogsértő intézkedések folytatása helyett az együttműködés demokratikus formáját választja.⁸

A többségi társadalom és az adott nemzetiségek ilyen jellegű konszenzusa az együttélésük közös történetének értékeléséről (mivel köztéri reprezentációról van szó) napi szinten hatással van a többségi társadalom és a nemzetiségek tagjainak identitására is,⁹ hiszen a köztéri alkotások a kölcsönös megbékélés mellett a harmonikus együttélésre is szocializálják az adott terület lakóit és látogatóit.

Hasonló funkciót tölt be egy társadalom életében az, ha a múltbeli sérelmek nemzetiességi narrációja mellett, a kisebbségek kiemelkedő kulturális teljesítményei is megjelennek a köztereken, ugyanis azoknak a többségi társadalom relációjában előítéletbontó hatásuk van, miközben az adott nemzetiségek etnikai hátterüket nem szégyellni való sajátosságként élik meg, hanem olyan adottságként, amely által az adott társadalom értékes tagjaiként tudnak magukra tekinteni.

⁶ HARLOV-CSORTÁN Melinda, LAJTAI Máttyás, *Romák a budapesti köztérben*, Budapest, 2018, 13-14. (A Tom Lantos Intézet „Romák a budapesti köztérben” című pályázati felhívásának keretében készült kézirat)

⁷ Farida SHAHEED, *Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights*, United Nations General Assembly, 2014, 1.

⁸ U.o.

⁹ U.o.

Ez utóbbi aspektusból rendkívül fontos kérdés az is, hogy az adott emlékművek, emléktáblák, domborművek, szobrok, utcanévtáblák mennyire egyértelműek a tekintetben, hogy melyik nemzetiség múltját vagy kultúráját jelentik meg. Nem egyszer fordul elő olyan eset, amikor egy adott köztéri alkotás nemzetiségi hovatartozása nincs megjelenítve, azaz a köztéri alkotás „etnicitását” csak a kortársak tudják/tudták beazonosítani vagy rajtuk kívül a „témában jártas” szakavatott személyek, azaz a nemzetiségi köztéri alkotások megközelítéseinek/elemzéseinek foglalkozni kell ezen problematikával is.¹⁰

A másik fontos szempont az, hogy egy nemzetiségi köztéri alkotás esetében vizsgálni kell annak az adott térhez való viszonyát. Egy köztéri alkotást az adott helyen fel lehet állítani vagy elhelyezni azért, mert szoros kötődése van a konkrét térhez, de azért is, mert városképtervezési szempontból a legmegfelelőbb üzenetközvetítő helynek minősül.¹¹

Egy nemzetiségi köztéri alkotás elhelyezésénél annak is szempontnak kell lenni, hogy a felállítás/elhelyezés miként jöhet létre különböző politikai vagy lobby érdekcsoportok értékazonosságának köszönhetően (azaz ha egy adott település vezetése arról dönt, hogy létrehoz egy roma köztéri reprezentációt, akkor az a roma közösség partneri bevonásával történik-e vagy anélkül). Az is fontos, hogy ennek milyen hatása lehet a helyi társadalmi környezetre, mind az ott lakók, mind az odalátogatók szempontjából.

Kikerülhetetlen, hogy az érintett nemzetiség(ek) képviselői be legyenek vonva a kezde-

¹⁰ HARLOV-CSORTÁN Melinda, LAJTAI Mátyás, *Romák a budapesti köztérben*, Budapest, 2018, 16. (A Tom Lantos Intézet „Romák a budapesti köztérben” című pályázati felhívásának keretében készült kézirat)

¹¹ U.o., 16-17.

ményezés folyamatába. Mint ahogyan az is, hogy aktív résztvevői legyenek a tervezésnek és a kivitelezésnek is.¹²

Elméleti szempontból vizsgálati kérdés lehet az, hogy egy nemzetiségi köztéri alkotás milyen etnikai összetételű területen helyezkedik el, azaz a köztéri alkotás „nemzetisége” egybeesik-e az adott lokalitás nemzetiségi összetételével, vagyis a nemzetiségi köztéri alkotás az általános értelemben vett nemzetiségen kívül tükrözi-e a helyi nemzetiségi viszonyokat is (egyszerűbben fogalmazva: a roma emlékhely létesítése egybeesik-e a romák térbeli elhelyezkedésével, vagyis olyan helyen hozták-e létre, ahol többségében romák laknak).¹³

C) Elméleti szempontok alkalmazása a magyar főváros roma reprezentációs kutatásában

Magyarországon hivatalosan 13 nemzetiség él: romák, németek, románok, szlovákok, horvátok, szerbek, ukránok, lengyelek, bolgárok, görögök, ruszinok, örmények, szlovének.¹⁴ Ezenfelül a zsidóság, amely saját kérése alapján nem minősül nemzetiségnek, de élnek még hazánkban oroszok, arabok, kínaiak, törökök, kurdok és más kisebbségi csoportok is, akik a fennálló

¹² Farida SHAHEED, *Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights*, United Nations General Assembly, 2014, 19.

¹³ HARLOV-CSORTÁN Melinda, LAJTAI Mátyás, *Romák a budapesti köztérben*, Budapest, 2018, 15. (A Tom Lantos Intézet „Romák a budapesti köztérben” című pályázati felhívásának keretében készült kézirat)

¹⁴ 2011.évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól (utolsó letöltés ideje: 2019.09.22. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100179.TV>)

magyar törvényi szabályozás szerint hivatalosan szintén nem minősülnek nemzetiségnek.

Budapesten a 13 nemzetiség évszázadok óta őshonos és jelentős szerepet vállaltak, mind a különböző történelmi fordulópontokban (Rákóczi-féle szabadságharc, 1848/1849-es szabadságharc és forradalom, 1956-os szabadságharc és forradalom), mind kulturális (irodalmi, képzőművészeti stb.), politikai és gazdasági területen.

Ezeknek a nemzetiségeknek a fővárosi jelenléte a múltban és a jelenben megkérdőjelezhetetlen, ezért az is, hogy joguk van a többségi társadalommal való együttélésük történetének saját narratíváit megjeleníteni Budapest közterein mind történeti, mind kulturális vonatkozásban. Ugyanakkor a jelen tanulmány – mint az korábban jelezve volt – csak azt vállalja fel (többek között terjedelmi korlátok miatt), hogy a – fentebb leírt – elméleti szempontok irányelveit kizárólagosan a főváros roma közösségi reprezentációjára korlátozza, azaz a jelen kutatás a roma-magyar együttélésre¹⁵, annak is egy vonatkozására, a romák és a magyar állam viszonyára (a közterek kontextusában) koncentrálnak.

A romák a 15. században vándoroltak be hazánkba, vagyis a cigány-magyar együttélésnek legalább 600 éves története van Magyarországon. A roma közösség részéről természetesen mutatkozik az az igény, hogy a roma és magyar közös történet ábrázolva legyen a fővárosi köztereken, de az is, hogy fel legyenek mutatva azok a roma történelmi hősök és roma történelmi pillanatok, amelyek pozitívan befolyásolták az egész cigány és magyar közösség mindennapjait, ugyanis az ilyen típusú emléke-

zési formáknak hatása lenne nemcsak a roma népesség identitásának pozitív irányú formálódására, de a magyar közösség roma percepciójára is, azaz, hogy pozitív példákon keresztül, az adott köztér roma tematikája által, azonosulni tudjon a magyar társadalom a magyarországi cigány közösség tagjaival elfogadó módon.

A jelen (Budapest egész területére fókuszáló) kutatást megelőzte a Tom Lantos Intézet azon szűkebb kiterjedésű, **Romák a budapesti köztérben** című, projektje, amelynek keretében a kutatók (Harlov-Csortán Melinda és Lajtai Mátyás) azt vizsgálták meg, hogy a magyar főváros világörökségi részén, mint Magyarország teljes népességének történelmi és kulturális örökségét reprezentáló területen, miként jelenik meg a roma közösség szerepe, történelme, kulturális gazdagsága a magyar társadalomban.

Eredményeik szerint a világörökségi terri-tóriumokon (a Nehru parti Roma Holokauszt Emlékmű kivételével) szinte semmilyen formában nincs reprezentálva a hazai cigány népesség (a Roma Holokauszt Emlékmű is csak a 20. század egy történelmi szakaszára emlékeztet, de az azt megelőző és következő korszakokra egyáltalán nem).

Ez a végkövetkeztetés szinte automatikusan generálta azt az igényt, hogy a **Romák a budapesti köztérben** című eredeti kutatás fókuszpontját kitágítsuk, immáron a magyar főváros egész területére. Ha másért nem, hát azért is, mert az első vizsgálatból szórványosan az is kiderült, hogy a kutatók a Budapest világörökségi részén kívül eső fővárosi területeken találtak minimális roma reprezentációt, de a konkrét mértékét és jellegét – a kutatás kereteiből adódóan – nem volt lehetőségük feltárni.

Éppen ezért, a korábban leírt elméleti szempontok mentén, az újabb vizsgálat megvalósí-

¹⁵ A szerzők a romákat magyarnak is tartják, ugyanakkor stilisztikai szempontok (és a közérthetőség kedvéért) szükségesszerű volt a szövegben az általános közbeszédben használatos roma-magyar fogalompár alkalmazása.

tói dokumentálták Budapest összes kerületében a roma reprezentációt szolgáló alkotásokat (emlékmű, emléktábla, szobor, dombormű és utcanévtábla). Lokalizálták őket és megjelenítik a későbbiekben (egy internetes adatbázisban rögzítve) például azt, hogy kik voltak az adott roma reprezentáció kezdeményezői, kivitelezői és milyen (történeti, kulturális) területeken, amelyekből az alábbiakban az is kiderül, hogy a roma reprezentáció mely történeti-kulturális területeit preferálta és preferálja a mindenkori államhatalom, és hol egészítették/egészítik ki azt a nem-kormányzati civil szerveződések önálló kezdeményezésekkel.

Az elméleti szempontokat szem előtt tartva az is elemzésre kerül, hogy a roma reprezentáció milyen területeken valósult/valósul meg: inkább történeti vagy inkább kulturális síkon¹⁶, ugyanis az ilyen típusú megközelítésből az is kiderül, hogy a hazai roma közösség a fővárosban a különféle reprezentációk milyen ágaiban van képviselve, ami egyben azt is megmutatja, hogy hol mutatkoznak még hiányosságok.

Az alábbi elemzés során a kutatók vizsgálták azt a kérdést is, hogy a roma köztéri alkotások és utcanévtáblák mennyire explicitek, azaz mennyire közlik egyértelműen, hogy a „nemzetiségi háttérük”: roma, hogy az adott térben konkrét ok kapcsán vagy városképtervezési okok miatt helyezkednek-e el, hogy kik voltak az aktorok az adott roma köztéri alkotás felállítása/elhelyezése körül (amennyiben rendelkezésre állnak erre vonatkozó adatok).

¹⁶ A történeti és kulturális sík értelmezésükben azt jelenti, hogy a roma köztéri reprezentáció inkább a roma származású történelmi alakoknak (pl. Dilinkó Gábor, Szabó Ilonka, Puczi Béla) állít emléket vagy inkább a roma kultúra kiemelkedő alakjait ábrázolja (pl. Pege Aladár, Péli Tamás).

Módszertan

A kutatás módszertana több pillérré épült: 1. A Budapesten fellelhető, roma vonatkozású, nyílt (azaz külső) és zárt (azaz belső) területeken megtalálható szobrok, emléktáblák, emlékművek, domborművek, utcanévtáblák lokalizálása (a főváros mind a 23 kerületében). 2. adatbázis készítése (az adatbázis tartalmazza a köztéri reprezentáció műfaját szobor, emléktábla, emlékmű, dombormű, utcanévtábla), valamint azt, hogy mit ábrázol az adott köztéri reprezentáció, hogy helyileg pontosan hol található és ki(k) volt(ak) az állíttató(k).

Az első pillér (a köztéri roma reprezentációk feltárása) esetében a kutatók 3 forrásra támaszkodnak: A, a kutatók korábban már önállóan is végeztek a romák fővárosi köztéri reprezentációját regisztráló adatgyűjtést, így ezeket az adatokat és információkat a jelen kutatás rendelkezésére bocsátották. B, a kutatók mozgósították széleskörű kapcsolati hálójukat annak érdekében, hogy a rendelkezésükre álló adatokat tovább tudják bővíteni, s hogy minél teljeskörűbben tudják regisztrálni a fővárosi roma köztéri reprezentációt. C, az internetes Budapest térkép – Utcakereső adatbázisban – 23 kerületre kivetítve – egyenként ellenőrizték az utcaneveket annak érdekében, hogy megtalálják az összes fővárosi, roma vonatkozású utcanévtáblát.

A második pillér megvalósítás az első pillérré épült, amennyiben a budapesti roma köztéri reprezentációkra vonatkozó adatok és információk begyűjtése után, a kutatók minden egyes regisztrált helyszínre elmentek és dokumentálták az adott roma vonatkozású szobrok, emléktáblák, emlékművek, domborművek,

utcanévtáblák konkrét megvalósulási formáját. A dokumentálás fényképes regisztrációval történt, amelynek során nem csak az adott roma köztéri reprezentációt rögzítették, de elkülönítve a rajtuk lévő szövegeket is, amennyiben ez releváns volt.

Az adatbázis építéshez a kutatók feltárták azt is, hogy ki vagy kik állították az adott roma szobrot, emléktáblát, emlékművet, domborművet, s igyekeztek is elérni ezeket a „szereplőket” annak érdekében, hogy interjú keretében rögzíteni tudják a roma köztéri reprezentációk állításának körülményeit, a kezdeményező(k) álláspontját/ eredeti célkitűzését.

Kutatási eredmények

A) Történeti áttekintés: A kutatási eredményekhez vezető út

A Roma reprezentáció a magyar főváros közterein című újabb kutatásról is elmondható, hogy egy eddig „feltáratlan”, kellő hangsúlyt nem kapott, területtel foglalkozik, amelynek során rendkívül fontos azaz alapfelfogásunk, hogy a térbeli, közterületi reprezentáció szoros viszonyban áll egy adott közösség politikai, társadalmi befogadásával/elfogadásával, elismerésével, vagyis a köztéri reprezentáció mértéke és milyensége akár képet is adhat egy fennálló viszonyrendszerrel többség és kisebbség között.

Az elmúlt évtizedek magyar társadalompolitikai alapvetései a cigányok helyzetét - azt is mondhatnák, hogy már rutinszerűen - a lakhatás, oktatás, foglalkoztatás, egészségügy

négyesével írták le, és ezeken keresztül vizsgálták, elemezték, kutatták. Ez a megközelítés, amelyet magunk is mindenképp támogatunk, nem adnak értelmezhető és elfogadható képet a romák státuszáról.

E beavatkozási pontokat megelőzően, álláspontunk szerint szükségszerű a roma identitás státuszának megértése, és a többség emocionális állapotának feltárása, mert a folyamat fordítva is igaz, tehát az elismerés/elfogadás és egyenrangú identitástól lesznek kedvezőbb lakhatási, foglalkoztatási stb. jellemzői a romáknak, azaz a roma identitás ki nem vívott méltóságának hiányában, a kedvezőbb foglalkoztatottságtól sem lesz magasabb presztízse, szabad és egyenrangú méltósága a cigányságnak.

Az identitás meghatározása egyszerre hatalmi kérdés, és egyszerre az önrendelkezés kérdése. A romák köztéri reprezentációjának vizsgálata világosan megmutatta, hogy ma a magyarországi cigányok identitását a többség határozza meg.

A romák történelmét mindig is mások, a többség írta, hiszen sem írásbeliséggel, sem ehhez szükséges intézményekkel nem rendelkeztek. Mások által róluk írott szemelvényekből volt megismerhető, vagy részben felfejthető történelmük.

Ez a helyzet magában hordozza az önálló, saját narratíva hiányát is. A saját hatalom és narratíva hiánya azt is jelenti egyben, hogy a társadalmilag elfogadott roma kép, az nélkülük, a fejük felett szerveződött, konstruálódott. Ez a többség által megalkotott roma kép az, ami végig vonul az elmúlt évszázadok magyar történelmén, és irodalmán is.

A cigányok, mint etnikai közösség, mint „nép” létezése a magyar történelem során több esetben kétségbevonásra került. Elég csak

Mária Terézia abszolútista uralkodóra gondolkunk, aki egyrészt megtiltotta a „cigány” népnév használatát, helyette az „új magyarok” kifejezést rendelte el használni (Ez egyébként gúnyos formában mai napig fennmaradt). Megtiltotta továbbá a cigányok egymás közötti házasodását, a cigány nyelv használatát, a cigány katonák szabadságolását, a lótaraszt, és a cigány gyermekek 4 éves kortól szüleiktől való elszakítását és paraszti családokhoz helyezését rendelte el.¹⁷

Ugyanilyen identitást öltött volt, amikor a pártállami időkben 1961-ben az MSZMP határozatot hozott arról, hogy cigányok, mint nép nem léteznek, „csupán” sajátoshelyzetű néprteg.¹⁸ Ez a mozzanat lehetetlenné is tette, hogy a cigányok a többi nemzetiséghez hasonló nemzetiségi jogokat gyakoroljanak (A megjelenő roma önszerveződés a 70-évektől a nemzetiségi státusz megszerzésére irányult leginkább, valamint a kulturális jogok garantálására).

Ez a fajta hatalmi hozzáállás alig valamit enyhült 1990-ben a rendszerváltáskor, amikor is - a többi nemzetiséghez képest - a cigányok etnikai közösségként kerültek meghatározásra, s a nemzetiségi státuszt csak 2011-ben kapták meg.

Természetesen ezek a társadalmi folyamatok nagy mértékben meghatározták a főváros jelen roma köztéri reprezentációjának alakulását is, amelyet az alábbiakban fogunk bemutatni.

¹⁷ LIGETI György, Varga Ilona, *Magyarországi cigányok*, Körtánc Egyesület, Budapest, 1998 (utolsó letöltés ideje: 2019.09.18. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/kortanc_sorozat/magyarorszag_i_ciganyok/pages/004_maria.htm)

¹⁸ U.o., utolsó (letöltés ideje: 2019.09.18. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/kortanc_sorozat/magyarorszag_i_ciganyok/pages/011_magyarorszag_i.htm)

B) Konkrét kutatási eredmények

Bátran vállaltuk a főváros egész területére kiterjedő vizsgálatot, mert azt sejtettük, hogy ez az esetszám nem jelentős, nem fogunk több száz ilyen reprezentációval találkozni. Sajnos ez a feltételezésünk igaznak bizonyult. A reprezentáció vizsgálatok az a megállapításunk tehát, hogy rendkívül alacsony a romák közterületi reprezentációja Budapesten: helyálló.

A terepmunka során – a jelen kutatás szerzői – 22 roma köztéri alkotást találtak és a Cziffra György Nagytétényi Kulturális Központot, amelyen felül információ van arról, hogy további 2 alkotás kerül még felállításra a XV. és XXII. kerületekben (a XV. kerületben Choli Daróczi Józsefnek fognak emléktáblát állítani az egykori iskolájánál, ahol tanított; míg a XXII. kerületben Puczi Bélának lesz szintén emléktáblája a helyi Roma Nemzetiségi Önkormányzat szervezésében).

A 22 roma köztéri alkotás közül 15 emléktábla (ebből egy Cziffra György költéri emléktáblája a Cziffra György Nagytétényi Kulturális Központ falán), egy botlatókő, egy faszobor, három szobor, egy emlékmű, egy pedig park.

A roma köztéri alkotások emléket állítanak a hazáért hősi halált halt magyarországi cigány áldozatoknak, Lakatos Menyhértnek, Dráfi József holokauszt áldozatnak, de van külön 56'-os roma emlékmű is.

A roma közéletből olyan neves alakok vannak megjelenítve, mint Bihari János prímás, Cziffra György zongoraművész, Csemer Géza koreográfus, író; Puczi Béla, az 1990-es Fekete Március hőse, Farkas Gyula, a Rajkó - Talantum Iskola alapító karnagya, Bogdán János, a Gandhi Gimnázium alapítója, filozófus; Mészáros Tivadar prímás, Szabó Ilonka „Kócos”,

56'-os szabadságharcos; Dilinkó Gábor, 56'-os szabadságharcos; Pege Aladár, jazz nagybőgős; Péli Tamás, képzőművész; Rácz Aladár, világhírű cimbalomművész; Radics Béla, rock gitáros, de van (az előző kutatásban is említett) Roma Holokauszt Emlékmű is, illetve Roma Holokauszt emléktábla, s létezik egy park is, a Muzsikus Cigányok Parkja, ahol 8 primás emléktábláját helyezték el.

Az alkotások az: I., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., XII., XIII., XXI., XXII. kerületekben található.

A 22 köztéri alkotás esetében 10-ről derül ki egyértelműen, hogy roma reprezentációról van szó, míg 12 emlékhelyről csak feltételezhető, hogy a köztudatban benne van az, hogy cigány közéleti szereplőre utal a megjelenítés. Ez a 12 eset: Péli Tamás és Pege Aladár emléktáblái; Radics Béla szobra; Cziffra György emléktáblája, Szabó Ilonka „Kócos” és Dilinkó Gábor emlékhelyei; a Rácz Aladár és Cziffra György utcanevtáblák, Lakatos Menyhért, Csemer Géza, Bihari János emléktáblái és Bihari János margitszigeti szobra.

Ami a roma köztéri alkotások elhelyezését illeti, arról az mondható el, hogy a 22 műalkotásból 12 esetben (Lakatos Menyhért, Csemer Géza, Farkas Gyula, Mészáros Tivadar, Szabó Ilonka „Kócos”, Dilinkó Gábor, Pege Aladár, Cziffra György, Péli Tamás, Roma Holokauszt Emlékmű, Rácz Aladár, Radics Béla) mondható el, hogy az adott emlékhelyet azért alapították az adott helyen, mert az illető roma közszereplő ott élt, ott dolgozott, vagy ott történt olyan jelentős történelmi esemény, amiben részt vett (illetve a Roma Holokauszt Emlékmű esetében azért a Nehru part, mert ezen a partszakaszon vitték munka- és koncentrációs táborokba a romákat a vészidőszakban).

A roma köztéri alkotások elhelyezkedésének/helyének lakossági etnikai összetételét

illetően az mondható el, hogy eredményeink szerint a roma műalkotások felállításánál nem ez volt a szempont. Fontosabb volt az a kritérium, hogy az adott roma közszereplő hol élt, alkotott, vagy vett valamilyen történelmi eseményben részt, mint az, hogy elsősorban a roma környezetben a roma közösséghez szójon.

Az viszont fontos tendencia, hogy a 22 műalkotásból 8 (az alkotások 36%-a) a romák által sűrűn lakott VIII. és IX. kerületben található, amely 6 emléktáblán kívül magában foglal egy szobrot (Bogdán János) és egy parkot is (Muzsikus Cigányok Parkja).

A történelmi és kulturális szempontokat illetően eredményeink szerint a 22 esetből 9 foglalkozik (az alkotások 41%-a) a roma történelmi sajátosságok megjelenítésével. Ebből 1 a Magyarországért hősi halált halt cigányok, 1 Puczi Béla emlékének adózik, 4 kötődik az 56'-os szabadságharchoz, míg 3 a roma holokausztot tematizálja. Érdekes eredmény, hogy az 56'-os események roma vonatkozásaival csak a IV. és a VIII. kerületben találkozhatunk, míg a roma holokauszttal csak a VII., a IX. és a XXI. kerületekben.

A fennmaradó 13 roma köztéri reprezentáció képviseli a kulturális sikot. Ebből 9 zenei területhez kötődik, ami azt sugallja, hogy a romáknak elsősorban a zenei teljesítményét ismeri el a magyar közvélemény. Ezenkívül 2 író (Lakatos Menyhért és Csemer Géza) kapott a roma-magyar közös emlékezetben helyet, valamint Péli Tamás képzőművész és roma kezdeményezésre a Gandhi Gimnázium alapítója, a filozófus Bogdán János, akinek a mellszobra azonban intézményen belüli, belső udvaron található, ezért kevésbé kaphat figyelmet a többi roma közszereplőhöz képest. (Az intézményen belüli elhelyezés igaz Farkas

Gyula és Mészáros Tivadar esetében is, akiknek az emléktáblája a Rajkó – Talentum Iskolában található, valamint igaz a IV. kerületi 56'-os roma hősök emlékművére is, ami a IV. kerületi Közösségi Házban található).

A roma közterületi reprezentációk esetében, csak a Nyugati Pályaudvar Parkolójában kihelyezett Puczi Béla emléktábláról lehet tudni, hogy 2017-ben állították, s hogy az alkotó Kállai András képzőművész volt, valamint Csemer Géza emléktáblájáról van információ, hogy 2018-ban állították, a fennmaradó 20 alkotás esetében viszont: nincs alkotó megnevezve, mint ahogyan az sem, hogy mikor volt a kihelyezés időpontja.

A 22 esetből 18-ról derül ki (mint ahogyan az a tanulmány későbbi részében részletesen kifejtésre kerül), hogy kik voltak az állíttatók, s az is megállapításra került, hogy a 22 műalkotásból 5 helyezkedik el beltérben vagy beltéri udvaron, azaz az esetek 77%-ában a széles nyilvánosság előtt nincsenek elzárva a roma emlékhelyek.

Ha e köztéri alkotásokat megvizsgáljuk, akkor a 2006-os év egy erőteljes választóvonal.

2006 előtt

2006 előtt csak a „többség” állított emléktáblát közterületen roma embereknek, művészeknek.

Közülük kiemelkedik Bihari János prímás, akinek a Margitszigeten szobra található, s már az 1900-as évek első felében monumentális emléktáblát kapott a IX. kerületben, egyben utcát neveztek el róla a X. kerületben. Dankó Pistáról pedig utcát neveztek el a VIII. kerületben. E két nagy prímás emlékezete a legrégebbi. Minden más további emlékhely/tábla csak később a XX. század második felében/végén jött létre.

Bihari és Dankó köztudomásúan cigány zenészek voltak, ám ez az emlékhelyből nem derül ki.

Legfontosabb állításunk, hogy Bihari és Dankó elsősorban a magyar identitásnak tett szolgálataikért kaphattak „emlékezetet”, azaz cigány mivoltuknál erősebben dominált, hogy míg Bihari János a magyar verbunkos zenével és a nemzeti érzéssel fonódik össze, addig Dankó a magyar nóta és népies műzenéhez köthető. Közös bennük, hogy mindkettő a magyar nemzeti érzés és identitás hordozója, jeles szimbóluma volt a magá korában. Befogadásuk a nemzet emlékezetébe pont ezért nem jelenthetet nehézséget, illetve azt a „cigány zenész” entitást képviselték, amelyet mindig is könnyebben, gördülékenyebben fogadott be a magyar nemzet/társadalom.

Rácz Aladár, akiről utcát neveztek el, bár maga is cigány zenész volt, olyan világsikerre tett szert és olyan mértékű reformot valószínűsített meg a cimbalom hangszer kezelésében és használatában, amely a kortárs világhírű klasszikus zenészeket is csodálatra készítette. E kulturális, zenei teljesítményt és az országnak hozott/szerzett presztízst 1948-ban a Kossuth díj alapításának évében úgy ismerték el, hogy az első díjazottak között volt.

Cziffra György zongoraművész is olyan világklasszis volt, amely alapján saját jogán eredményezte, hogy emléktáblát kapjon, utcát, kulturális központot nevezzenek el róla. Radics Béla gitárszeni emlékműve a XIII. kerületben áll, kora meghatározó rock gitárosa volt. Láthatjuk tehát, hogy a többség által emléket kapott roma emberek mindannyian a zene területén alkotnak kimagaslót.

Egyetlen alkotást sem ismerünk a 2006 előtti időből, amikor roma irodalmárok, képzőművészek, vagy szabadságharcosok kaptak volna helyet a közös emlékezetben.

2006 után

Budapesten 2006-ban jött létre a Nehru parton a Roma Holokauszt Emlékmű, amelyet roma aktivisták/szervezetek kezdeményeztek és valószínűsítették meg. Az emlékmű nem csak attól lesz mérföldkő és egyedülálló, hogy a roma önreprezentáció első budapesti alkotása, hanem attól is, hogy a roma történetiséget egy másik narratívába helyezi, és kiemeli a zenélő, szórakoztató, a magyar nemzeti identitást építő kontextusból. A romák holokausztja, szenvedéseik a népi társaság során, és az a tény, hogy a náci rezsim idején megsemmisítendő célpontok voltak, nem része sem az európai, sem a magyar történetírásnak. Mindmáig éles történelmi viták keresztjében áll, de a roma holokauszt emlékezetének a roma közösségek közös emlékezetébe való bekerülését ma már nem lehet megkérdőjelezni vagy eltagadni, hiszen számos, több tucat településen van jelenleg emlékezte, illetve a roma mozgalmak új módszerekkel lépnek fel ennek polgárjogra való emelése és elismertetése érdekében (például az Idetartozunk Roma Közösségi Hálózat informális csoport és Facebook-közösség az online tér erejét használva egyidejű, országos megemlékezéseket generál, így egyes években, 120-140 település tartott ugyanazon időpontban helyi Roma Holokauszt megemlékezést).

A roma közösségek közös akciói, az egyre több településen megjelenő emléktáblák és emlékművek (pl. Kalocsa, Szalonna, Pécs, Nyíregyháza, Nagykanizsa, Salgótarján stb.) azt jelzik, hogy a roma közösségek közös történelmet, emlékezetet, narratívát hoznak létre.

2006 abból a szempontból is választóvonal, hogy elindult az a folyamat, hogy a cigányok saját maguk kezdeményeznek köztéri alkotásokat, és saját maguk döntenek önmaguk reprezentációjukról. Ilyen pl. Lakatos Menyhért író emlék-

táblája, korábbi lakhelyén, a III. kerületben. Az 56-os roma mártírok emlékszobra a IV. kerületben, a Muzsikus Cigányok Parkja a VIII. kerületben, Pege Aladár emléktáblája szintén a VIII. kerületben, vagy Péli Tamás emléktáblája a IX. kerületben.

Ennek a folyamatnak új lendületet adott az Idetartozunk Egyesület, amely a marosvásárhelyi roma hős, Puczi Béla, emlékének állított emléktáblát a Nyugati Pályaudvarnál, s amely egyrészt mintegy politikai küzdelem részeként született meg, másrészt óriási társadalmi nyilvánosságot, média figyelmet kapott. Az ő tevékenységük az országban is és Budapesten is arra sarkallta a közösségeket, hogy maguk is emléktáblákat kezdeményezzenek. Az Idetartozunk Egyesület együttműködésben a Fővárosi Roma Nemzetiségi Önkormányzattal, emléktáblát állított a rasszista sorozatgyilkosságok áldozatainak is, amely egyelőre az FRNÖ székhelyén került kihelyezésre.

A jelen tanulmány írásának idején rendelkezésre álló információink szerint: rövidesen felavatásra kerül a XV. kerületben Choli Daróczy József író, költő, műfordító, a cigány nyelv mentőjének emléktáblája, a XXII. kerületben pedig Puczi Béla kap emléktáblát.

Kitekintésként fontos megemlíteni, hogy a közelmúltban vidéken (Nagycsécsen és Miskolcon) is emeltek emléktáblákat, mégpedig a 2008-2009 évi rasszista sorozatgyilkosság roma áldozatainak.

Romaként való azonosítás kérdésköre

Vizsgálatunk nem csak arra terjedt ki, hogy milyen számosságú, mértékű a romák budapesti köztéri reprezentációja, de arra is, hogy

a meglévő alkotások milyen módon, vagy nehézséggel azonosíthatóak etnikus, azaz roma alkotásként vagy romákra vonatkozó alkotásként. Ebből a szempontból úgy véljük, hogy sem a többségi társadalom, sem a roma közösségek számára nem jelentenek problémát a többség által készített, romákról szóló emlékkalkotások, de nemcsak azért mert ez pusztán 2 fő (Bihari és Dankó), hanem azért is, mert e két szereplő része a magyar társadalmi tudásnak és emlékezetnek. Alakjuk megjelenik a zenében, a médiában, a kultúrában, a nyilvánosságban visszatérő módon.

Szintén nem lehet probléma azon alkotások „etnikai hovatartozása”, amelyek roma intézményekben találhatóak, vagy nevesítve romákról szólnak, ilyenek például:

- Muzsikus Cigányok Parkja,
- Roma Holokauszt Emlékmű és emléktáblák,
- a Rajkó – Talentum Iskolában található emléktáblák,
- Puczi Béla emléktáblája,
- a IV. ker Roma Közösségi Házban és előtte lévő alkotások az 56-os roma áldozatok emlékére,
- Hadtörténeti Múzeum, roma szabadságharcosok emléktáblája.

Kérdéses a nyilvánosság által történő könnyű azonosítás az alábbi esetekben:

- Péli Tamás festőművész emléktáblája,
- Pege Aladár emléktáblája,
- Radics Béla szobra,
- Dilinkó Gábor és Szabó Ilonka, Corvin közti emléktáblái, ugyanis egyik esetben sincs a táblákon feltüntetve a rajtuk szereplők etnikai hovatartozása,

- Utcanevek esetében a Rácz Aladár utca és a Cziffra György utca is felveti annak kérdését, hogy elkötelezett érdeklődőn túl tudja-e bárki is, hogy az érintettek roma emberek voltak.

Egyéb eset:

- Bogdán János az egykori iskolaalapító (Gandhi Gimnázium) filozófus emlékszobra egészen speciális helyzetű, hiszen az udvar, amelyen áll, az korábban egy roma szervezet használatában állt (Roma Polgárjogi Alapítvány), ami azonban ma hajléktalanszálló. Az alkotásról önmagában semmi nem derül ki, mert egy elvont szimbolikával bír. Bogdán János áttöri a társadalmi falakat és alakja, testrészei ezeken keresztül válik láthatóvá. A téglafalat áttörő szobor semmilyen írásos ismertetővel nem rendelkezik, sem felirat, sem tábla. Ebből következően a laikus szemlélődő semmilyen információt nem kap. A szobor fotózásakor az ott lévő szemlélődők Kőműves Kelemenként azonosították.

Romaként való azonosítás további (elméleti és gyakorlati) problémái

1. Elfogadjuk azok álláspontját is, akik úgy vélik nem szükséges a kimagasló teljesítményt nyújtó személyek esetében az etnikai hovatartozás megjelölése, mert nem származásával, hanem teljesítményével vált méltóvá az emlékezetállításra, annak ápolására. Ezzel az állásponttal egyezést mutat azon roma alkotók álláspontja, akik azt mondják,

- hogy ők nem cigány írók, hanem írók. Lakatos Menyhért híres szavai szerint ő „nem cigány író, hanem író cigány”. Ezen álláspont mögött az a teljesen jogos és indokolt meggyőződés áll, hogy munkájuk, alkotásuk az az egyetemes irodalom, képzőművészet stb. része.
2. Egyetértve ezzel az állítással, még is meg kell jegyezzük, hogy egyben annak is egyfajta tolmácsolása, hogy a cigány festőnek, cigány irodalmárnak lenni valamifajta „másodosztály” értelmezést kap. Erre kiválóan rámutat több eddig ismert nyilatkozatában Daróczi Ágnes is, aki arról számolt be a roma kulturális mozgalom 70-es, 80-as évek időszakából, hogy a megjelenő roma képzőművészeket a szakmai nyilvánosság a „naiv” jelzővel volt csak hajlandó illetni, miközben pl. Péli Tamás a Holland Királyi Akadémia hallgatója volt.
 3. Találkoztunk „ráutalással” is. A Corvin közti roma hősnő, Szabó Ilonka emléktábláján az szerepel „a kis Czinka Panna”, tehát utalás, de azt is írhatnánk, hogy enyhe és szemérmes utalás arra, hogy Szabó Ilonka roma volt. Nem ismert, hogy Szabó Ilonkának volt-e bármi köze a zenéléshez, mint Czinka Pannának, de mivel Czinka Panna közismerten az első cigány zenészek, sőt sikeres zenészek egyike volt, így az utalás egyértelmű.
 4. Végezetül teljesen jogos és elfogadható álláspontnak tartjuk azt az álláspontot is, amely arra törekszik, hogy legyen egyértelmű jelzés/vállalás az etnikus hovatartozásra. E mögött az álláspont mögött a stigmatizált és előítéletekkel körbe bástyázott cigányság emancipációs törekvései állnak, az azonos méltóság és tisztelet kivívásának elszánt igénye.
 5. Elismerjük mindkét álláspont igazság tartalmát és racionális voltát, álláspontunk szerint az egyén elidegeníthetetlen joga, hogy önmagát személyi és alkotói minőségében meghatározza, azaz teljesen elfogadható, ha egy rendkívül sikeres alkotó ahhoz ragaszkodik, hogy munkássága értékelésekor az etnikai hovatartozása ne legyen szempont.
 6. Ugyanakkor elfogadjuk a közösség azon igényét, hogy a számára presztízst, elismerést és befogadást hozó kiválóságait magáénak tudja, azok etnikai hovatartozása is megismerhető legyen.

Állami kezdeményezők

Láthattuk már feljebb, hogy a többség Biharinak és Dankónak állított emléket. Ezen túlmenően meg kell említenünk további állami közreműködői szerepű esetet:

1. Budapest Főváros Önkormányzata támogatta és segítette a Nehru parti Roma Holokauszt Emlékmű létrejöttét,
2. továbbá támogatta majd egy évtizeddel később a Muzsikus Cigányok Parkja létrejöttét, amelyet az akkor Fővárosi Közgyűlési roma képviselő Raduly József kezdeményezett,
3. az V. kerületi Önkormányzat pedig támogatta Csemer Géza roma író, koreográfus emléktáblájának létrejöttét 2018-ban,
4. illetve a Kormányzat pályázati úton támogatta a csepeli Roma Holokauszt Emlék-házat, amely azóta megszűnt.

Civil kezdeményezők

Az is megfigyelhető, hogy több esetben magán-személyek, társaságok, civil szervezetek tettek lépéseket 1-1 emlékhely létrejötte érdekében, sőt ez a nagyobb számú eset:

1. Nehru parti Roma Holokauszt Emlékmű – Roma Polgárjogi Alapítvány, és a Romédia Alapítvány kezdeményezése,
2. Csepeli Roma Holokauszt Emlékház - Roma Polgári Tömörülés kezdeményezése,
3. Pege Aladár emléktábla – Pege Aladár Társaság kezdeményezése,
4. Péli Tamás emléktábla - a család és Fátyol Tivadar kezdeményezése,
5. Lakatos Menyhért emléktábla - Lakatos Menyhért Alapítvány kezdeményezése,
6. Bogdán János emlékszobor – Roma Polgárjogi Alapítvány kezdeményezése
7. Radics Béla szobor – Radics Béla Társaság kezdeményezése,
8. Puczi Béla emléktábla – Idetartozunk Egyesület – Roma Sajtóközpont kezdeményezése,
9. Roma Holokauszt Emléktábla – Országos Roma Önkormányzat,
10. Szabó Ilonka emléktábla, – 56-os szervezet,
11. Dilinkó Gábor emléktábla – 56-os szervezet,
12. 56-os roma hősök emlékoszlopa – IV.ker. Roma Önkormányzat
13. Dráfi József botlató kő – IV.ker. Roma Önkormányzat
14. Roma hősök emléktábla-Hadtörténeti Múzeum – Farkas János Alapítvány

A folyamatban lévő 2 db alkotás kezdeményezői is civilek:

1. Choli Daróczi József XV.ker. – Pofa Egyesület,
2. Puczi Béla emléktábla – XXII.ker. Roma Önkormányzat.

Források

Igazi jelentős anyagi ráfordítást igénylő alkotások:

1. Roma Holokauszt Emlékmű – Nehru part,
2. Muzsikus Cigányok Parkja
3. Csepeli Roma Holokauszt Emlékház.

A felsorolásból látható, hogy a civilek, magán-személyek jellemzően olyan köztéri alkotásokat tudtak kezdeményezni, kivitelezni, amelyek nem igényeltek jelentős anyagi ráfordítást, és néhány százezer forintból kialakíthatóak voltak.

A komoly ráfordítást igénylő esetekben csak a kormányzat, vagy a Fővárosi Önkormányzat anyagi támogatásával, áldozatvállalásával tudtak köztéri alkotást létrehozni. Ezekben az esetekben azonban a roma szereplők voltak a kezdeményezők.

Támadások

A Nehru parti Roma Holokauszt emlékmű létrejötte óta folyamatos támadásoknak, atrocitásoknak van kitéve, amely esetek jelentősen borzolják a fővárosi roma mozgalom, és emberjogi elköteleződésű szervezetek, emberek kedélyeit. A támadások ismétlődő módon megalázóak és brutálisak. Teletömködték az emlékmű belsejét WC papír gurigákkal, összekenték ürülékkel, fekáliával, rendszeresen összefir-

kálják, egy esetben nagygyerővel és bizonyosan kézi szerszám igénybevételevel kalapács, vagy csákány kitortek belőle kb. 1nm nagyságú darabot, így kb. 2 millió forint kár keletkezett benne. Az eset miatt Setét Jenő az Idetartozunk Egyesület vezetője feljelentést tett a rendőrségen 2018-ban. A nyomozást felfüggesztették, mert nem vezetett eredményre.

Kállai Szilvia pedagógus, roma aktivista ekkor levéllel fordult Budapest valamennyi kerületi polgármesteréhez, és kezdeményezte, hogy tegyenek közös lépéseket az emlékmű megvédése és teljes bekamerázása érdekében.

2019-ben, obszcn, és Soros Györgyöt szidalmazó felirattal rongálták, amelyet roma és magyar aktivisták letakarítottak nehezen. Bejelentés alapján a helyszínre érkező rendőrség felvette a panaszt és nyomozást indított, eredménye még nem ismert.

Ugyanekkor támadás érte a Muzsikus Cigányok Parkjában lévő emlékoszlopokat is, amelyen az elhunyt primások domborművei láthatóak. A helyszínre érkező tisztelők, rokonaik letakarították a domborműveket.

Összegezve: sajnós a Roma Holokauszt Emlékmű évről évre inzultusok, rongálások céltáblája és eddig nem tudtuk semmilyen módon megvédeni.

Önszerveződés

Láthatjuk, hogy az emlékhelyek létesítésének a 2006-os Roma Holokauszt Emlékmű, majd a 2017-es Puczi Béla emléktábla kihelyezés mintha egyfajta lendületet adott volna. Molnár István Gábor, a IV.kerületi Újpesti Cigány Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, a vele folytatott beszélgetésben elmondta, hogy 1990-től – 2017-ig a roma önszerveződésben nem volt

jelen kellő hangsúllyal a roma emlékhelyek létesítése. Álláspontja szerint azért, mert az önszerveződésben időről időre vannak kedvelt témák és tevékenységek, mint pl. kulturális estek, folklór rendezvények, tanodák létesítése, sporttevékenységek szervezése, jogvédő irodák létesítése, író-olvasó találkozók, képzőművészeti kiállítások szervezése, ám eddig az emlékhelyek létesítése nem szerepelt ebben a repertoárban.

Dr. Bársony Jánossal folytatott beszélgetésből kiderült, hogy a korai kulturális mozgalomnak már volt ilyen törekvése, ha nem is Budapesten, de az országban pl. a Grábler Tónál legyilkolt cigányoknak emlékmű állítása, de azt az akkori hatalom annak ellenére elszabotálta, hogy példátlan módon a Hazafias Népfront határozatot hozott róla.

Összegzés

Az újabb roma köztéri reprezentációs kutatás eredményei szerint a roma történelem és kultúra reprezentációja rendkívül szegényes, gyakorlatilag a történeti és kulturális síkra korlátozódnak csak, de ezen ágakban sem variábilisak a megjelenített témák.

Történeti síkon az 56-os szabadságharc és a roma holokauszt tematizálódik, kulturális síkon pedig elsősorban a cigányok zenei teljesítménye van kiemelve, s annak is csak azon része, amely szervesen beépült a magyar identitásba, tehát elsősorban olyan roma személyeknek állítottak emléket, akiknek nem a cigány származása volt fontos, hanem az, hogy a magyar zenei kultúrát gazdagították.

Fontos eredmény az, hogy 2006-ig a romáknak nem volt beleszólása a roma köztéri reprezentációba. Eddig az évig kizárólagosan a magyar állam kezdeményezésére születtek

roma emlékhelyek. (Az első – roma indítványra létrejött – roma tematikájú műalkotás, a 2006-ban, a IX. kerületi Nehru parton felállított Roma Holokauszt Emlékmű volt. Ettől az időponttól a roma civilek már aktívan beleszólnak a roma köztéri reprezentációs politika alakításába).

A kutatás eredményeiből kiderül, hogy nincs roma emlékhely a Rákóczi-féle szabadságharcban, az 1848/1849-es szabadságharc és forradalomban, az I. világháborúban és az orosz/szovjet frontokon harcolt/elest névtelen és „neves” roma áldozatoknak, s kiderül az is, hogy a roma irodalom és a roma képzőművészet nagy alak-

jai szinte teljesen feledésbe merülnek Budapest közterein.

A kutatás eredményei alapján szükség van a magyar állam jelentősebb mértékű anyagi szerepvállalására annak érdekében, hogy a roma NGO-k képesek legyenek finanszírozni a roma közösség saját történeti és kulturális narratíváját emlékhelyek állításának formájában, de arra is szükség van, hogy ha ezen a területen a magyar állam aktívan szeretne fellépni, akkor a roma vonatkozású kezdeményezéseibe vonja be a roma oldalt olyan formában, hogy a roma közösség a tervezésben és a kivitelezésben is részt tudjon venni.

Mellékletek

1. SZÁMÚ INTERJÚ MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR

Kérlek, először mondd el, milyen két emlékhelyetek van itt Újpesten, ami a roma közösség birtokában van!

► Az első Dráfi Józsefnek a botlatóköve, vagy emlékező macskaköve, sok neve van. Ezt mi úgy szereztük, hogy 1990-ben derült ki, hogy Dráfi Józseffel mi történt, ő eltűntnek lett nyilvánítva, sok információ keringett róla. Ő egy 16 éves, szegkovács (szegkovács cigány-szerk.) fiú, aki Érsekújvárra udvarolt és az édesanyjával, mikor jöttek haza, a Nyugati Pályaudvaron igazoltatta a biztonsági rendőrség. Ez azért fontos, mert ezt a biztonsági rendőrséget mindenki kihúzta, az összes szerkesztő (4-5 helyen megjelent az élettörténete), s ezzel a legnagyobb problémát megteremtették. Mert ugye mi nem vagyunk avatott történészek és a téma szakértői és nem tudtuk, ők meg nem ismerték. Magyarországon azok a szerkesztők, történészek nem ismerték azt, hogy a biztonsági rendőrség az egy német fordítás, és tulajdonképpen az SS mellett működő nemzetközi szintű főosztály, az SS egyik főosztálya, amiről szó van, és arra specializálódott ez az alakulat, hogy a táborból elszökötteket, a nemzetközi pályaudvarokon keressék vagy a lakcímre menve visszavigyék a táborba. Ez volt a feladatuk. Nagyon sok szökés volt, akár Dachau, akár más táborok esetén. Mondjuk hozzávetőlegesen 540-600 tábor működött, abból volt 3, ami haláltábor, a többi munkatábor. Hol jobb

körülmények voltak, hol rosszabbak, ez volt a lényege ennek a táborrendszernek. Dráfi József rosszkor volt, rossz helyen. Leszállt a vasútról.

Melyik évet írjuk ekkor?

► '44 novembere. Ugye Magyarországon már megszállás van, ez a biztonsági rendőrség kint van a pályaudvaron, és nemes egyszerűséggel igazoltatták őt és az édesanyját, majd ami történt, rekonstruáltuk a történetet, elkérték a papírjait, nekik volt egy hosszú lajstromuk, hogy kit keresnek a névsorban. Odalapoztak a névhez „Jozef Dráfi” – Dráfi József, hát akkor megtaláltuk, jöjjön velünk! Ez történt. Nem effektíve őt keresték. Névazonosság miatt került Dachau-ba, mert, mint utólag kiderült, 2 héttel előtte Dachau-ból elszökött egy Jozef Dráfi nevezetű érsekújvári illető. Nagyok sok Dráfi József van mai napig Érsekújvár és környezetében. Ez egy igen sűrű név. Rokonok a Dráfi Kálmán zongoraművész, tanszékvezető egyetemi tanárral. Szóval, hogy az egyik ága az szegkovács, a másik ága muzsikus, ennek az érsekújvári Dráfi családnak. A lényeg az, hogy őt elvitték. Onnantól kezdve, hogy bekerült a rendszerbe és kipipálták, hogy visszajött, valószínű, hogy a táborba kiderült, hogy nem őt keresik. Az öröm az örömben, hogy akit kerestek, Dráfi József, megszökött Dachau-ból, túlélte a háborút. Viszont a mi Dráfi Józsefünk, valószínű a vonaton már tudja, hogy ő nem lehet 16 éves és ezért pont egy évvel későbbre hazudja magát születés ügyileg. Azt tudni kell, hogy ott ugye az írások, azok általában ugye nem magyarok voltak, ráadásul nem érdekel-

te, mert fogták és eldobták a flekniket, azokat a papírokat, ami azonosításra szolgált. Ennek megvoltak az okai, voltak annyira rafináltak, hogyha egyszer megszöknek, akkor már ne azon a címen keressék őket, ahova haza akartak menni. Na most Dráfi József 17 évesnek mondja magát. Napra, órára megmondja a rendes adatait, de egy évvel idősebbnek hazudja magát, és azt mondja magáról, hogy ő szegkövác. A túléléshez kellett, valószínű, hogy felkészítették a vonaton, hogy mit mondjon, mert bekerül egy brigádba, egy karbantartó brigádba és Ravensbrück-be viszik. Ravensbrück egy elosztó központ. Egy hatalmas elosztó központ. Ravensbrück maga egy női tábor, de közel 30 altáborra van és a legmesszebbi pontra Bárt településre kerül, ami az Északi-tengernél van. Ott éri a halál. Fogalmunk nincs, hogy milyen körülmények között, rengeteg történet kering erről. A lényeg az, hogy a táborfelszabadítása előtt 2 héttel megölik, meghal. Ez '90-ben bizonyosodik be, mikor a nemzetközi vöröskereszt visszajelzi a családnak. Nem hagyják és kutatnak-kutatnak, visszajön németül egy papír, azt Laci bácsi lefordíttatja (Rozner László-szerk.), itt van a biztonsági rendőrségnek a közvetlen fordítása, ami miatt aztán közel 30 évet kell várni, hogy kiderüljön a történet.

Mi ezzel az üggyel 20 évvel ezelőtt ismerkedtünk meg. Elkezdtünk CKÖ-zni (Cigány Kisebbségi Önkormányzat – szerk.), hallottuk előtte is a közösségben a történetet, de akkor vált fontossá, hogy megnézzük, hogy mi van. Kiderült, hogy hol lakott, megszereztük az Attila utcai elemi bizonyítványát, színötös, beszélünk azokkal az öregekkel, akik ismerték őt gyerekként. Mindenki elmondta, hogy rendkívül jól nevelt volt, nem a korának megfelelő tudással rendelkezett, zeneiskolába járt, szóval egy csomó mindent csinált. Segített az időseknek.

Gondolkoztunk-gondolkoztunk és egyszerűen volt valami ellentétes ebben a történetben. Ha megáll a faji alapon való elhurcolása, akkor az édesanyját miért nem viszik el? Ez volt az egyik szög, amiért elkezdtük még keményebben beleásni magunkat a történetbe, hogy hát, úgy tudjuk, ha visznek valakit, akkor hát cigány-cigány viszik. Szóval tulajdonképpen ez a hitetlenség vitt minket abba bele, hogy kinyomozzuk, hogy mi a történet lényege, hogy egy félreértés áldozata lett. Újpesten egyébként nem deportáltak cigányokat. A mellettünk lévő Újpalota már régen is összeért Újpesttel. Újpalota egy 900 éves falu, Újpest egy 150 éves faluból lett város, abban az időben megyei jogú város. Palotáról viszont az Aporházai utcai cigány telepet, azt majdhogyan nem kiürítették. Körben meg a Pest környéki, most már Pesthez tartozó települések közül Kőbányáról vitték el a legtöbb romát, 67 főt, ha jól tudom. Szóval vannak ilyenek, hogy közben elviszik a romákat háború végén, közeledik a front, ezekkel van összefüggésben és közben van egy olyan áldozatunk, amit hát nem újpesti illetőségű. Egyébként nagyon jó volt a család, házuk volt városban telekkel. A piacon üzletük volt 100 éve, majdnem a városalapításától a családnak. Mindenki ismerte, szerette a polgármestertől a legutolsó fullajtárig ezt a családot. Polgárosult cigány családról van szó.

Mikor zárult le az oknyomozásotok?

► Még mindig nem zárult le, ugye rengeteg olyan dolog van, ami után kell mennünk, de attól függetlenül most már alakul valahogy a története.

Interjútatok emberekkel?

► Már nincs olyan, aki ismerte őt életében, akikkel tudtunk még az elmúlt 20 éven belül

beszélni, azok el tudták mondani a családról a véleményüket, el tudták mondani magáról Józsefről a véleményüket, de a történethez nem tudtak hozzátenni. Egészen kalandos sztorikat is hallottunk, hogy a vonat tetejéről szedték le, tudod összejön a '60-as években látott filmmel vagy a Valahol Európában, hogy kiesett az ablakon. Összeállnak a történetek.

Hogyan lett neki botlatóköve?

► Úgy lett neki botlatóköve, hogy hallottuk, hogy van ez az akció és mi mindenáron szeretünk volna neki botlatókövet állítani és írtam egy levelet a MAZSÖK-nek.

Ez egy szervezett akció volt, hogy lehetett botlatóköveket elhelyezni?

► Igen. Közel 40 000 botlatókő van Európában. Günter Demning, aki ezeket kezdeményezte, ő egy német képzőművész, akinek a nagyapja érintett, mint SS, ha jól tudom és ő ezzel adózik az áldozatok emlékének, 99%-ban zsidóknak állít így ezzel emléket. Ez az ő projektje, több éve tart. Nyugat-Európában már évtizedekkel ezelőtt elkezdődött, most ért Magyarországra az elmúlt 10 évben. Belvárosban vannak ilyen botlókövek. Hallottam a hírekben és megkérdeztem Rózner Lászlót, hogy tud-e valamilyen kapcsolatot szerezni, mert akkor a Dráfi Józsefnek állítanánk botlókövet, meg hogy kérdezze meg, hogy volt-e már cigány. És akkor ő kinyomozta, hogy a magyarországi kapcsolattartója Günter Demning-nek a MAZSÖK. A MAZSÖK-nek írtam egy hivatalos levelet, amiben mellékletként csatoltam az ő bizonyító okiratait. Mert ugye nyakra-főre nem lehet botlókövet állítani, oda kellene a tábori visszajelzők, meg van ennek a menete és mi bizonyítani tudjuk, hogy

ő roma holokauszt áldozat. Nagy naivan terveztünk neki egy követ, leírtuk, hogy mi legyen rajta, „Újpesten élt” én azt szerettem volna, mert azt az utcát, ahol ő megszületett és ahol lakott 16 éves koráig, azt már felszámolták és tulajdonképpen az utca sincs meg. Hanem ott beépült az a rész, egy gyár van félig rajta az utcán, de nem tudtuk volna odahelyezni. Jött az ötlet, hogy akkor legyen a Roma Ház előtt, mert akkor ez bár Cigány Közösségi Ház néven elkezdte a működését, legyen itt előtte. Ebbe a MAZSÖK belement, Demning úr is belement, bár ő ragaszkodik ezekhez, hogy ott legyen, ahol lakott az illető, de kivételt tettek és azt mondták, hogy ez tényleg egy olyan dolog, hogy oda nem lehet. Don Bosco utca ahol lakott, de már olyan utcanév sincs. Ez 2014-ben szerveződött. 2015-ben realizálódott, és nyáron jött, és közel 200 gyerek jelenlétében, a gyerekek mondták meg, hogy a ház melyik részére tegyük a követ, ők mutatták meg. Kitaláltuk, hogy ők fogják kitalálni és akkor letették ezt a követ. Sajnos nem az lett, hogy Újpesten élt, hanem az lett, hogy itt lakott, abból nem akart engedni. Kicsit félreérthető, mert itt Dilinkó Gábor született.

Hogyan történt a botlatókő elhelyezése?

Csak a roma közösség vett rajta részt?

► Meghívtuk az összes katolikus papot, az összes keresztény egyház közösség vezetőit Újpestről. Egyik sem jött el.

A városvezetésből eljött valaki?

► Eljött. Nagyon ritkán jön a polgármester, eljött egyedül és itt maradt egy órát. Hozott virágot, nagyon komolyan vette és egy olyan élményben részesülhetett ő is, mint amiben gondolom én. Nekem az egyik legmegdöbben-

több dolog volt, mert nagyon jó választásként a Patai Öcsit megkértük, hogy a kiváló zenekarával vonuljon ki és válassza ki azt a két számot, amit erre az alkalomra eljátszik az elején meg a végén. Az egyik a Titanic, a másik pedig a Schindler listájának betét dala volt. Olyan elementárisan szól az öt cigány zenész, hogy az rettenetesen nagy élmény volt. Átjött.

Kizárólag a Kisebbségi Önkormányzatnak kellett ezzel az üggyel foglalkozni?

► Nem. Mivel közterületen van, ezért még egy nagy dolog történt. Onnantól kezdődik a mi harcunk a Jobbikkal, mert a Jobbik önkormányzati képviselője volt az egyedüli, aki nem szavazta meg a botlókövet. Nyáron úgy kellett összehívni a rendkívüli testületi ülést, hogy nyaraltak a képviselők. Megtette azt a városvezetés, akik szintén nyaraltak, hogy rendkívüli képviselőtestületi ülést hívtak össze, ahogy megtudták, hogy kell az engedély és hogy Demning csak akkor jön, este már utazik Hollandiába, szóval összefogtak velünk. Fontossá vált a mi ügyünk. Nagy részt svábok, akik a várost vezetik. Éreztem, hogy átmegy valami, hogy ettől függetlenül összerántották a testületet hiánytalanul. Képzeld el azt az érzést, hogy a Jobbik elnöke feláll és azt mondja, hogy nem támogatja a botlókövet, mert ilyen alapon lehetne minden II. világháborús magyar áldozatnak botlókövet állítani. Ugye mi nem szólalhatunk meg a testületi ülésen. Jánosnak mondom, ott ült mellettem, hogy hát állítasson akkor ő, mi támogatni fogjuk. Alpolgármester, aki a témának a levezetője volt, akkor azt mondta, hogy az nem érdekes, hogy ő nem támogatja, mert ez a városnak egy forintjába nem kerül. Romák állják az ünnepeket, saját kasszából és a Demning az nem fogad el semmit a botlókőért.

De, ha a technikai feltételeket nem nézzük, hogy finanszírozás, szervezés, morálisan nem talált kivetni valót a Jobbikos álláspontjában?

► Nem. Ő erre hivatkozott, hogy a város pénzt nem költené erre, így lett ez a magyarázat, hogy alaptalan a felvetése. Megszavazta a testület 20 igen, 1 nem arányban. Rá egy hónapra, júliusban fel lett állítva. Rendkívül sokan eljöttek, pedig hát ugye nem volt kötelező, nyár volt rettenetesen meleg, volt vagy 40 fok odakint. Ettől függetlenül eljöttek. Cukik voltak. Tehát a botlatókő így került hozzánk.

A másik pedig az '56-os cigány áldozatoknak az emlékfája. Van egy beltéri, itt a közösségi házban elhelyezett fából készült szobor. Az úgy történt, hogy mi, amikor megkaptuk a helységet, tudtuk, hogy itt lakott Dilinkó Gábor. Amikor 10 éves voltam, itt laktunk a 4 emeletes házban, anyámtól kísértem le. Egy hónapban egyszer eljött anyámhoz a Dilinkó. Nagyon fain volt. Mindig hozott valamit. Vagy valami zöldséget a piacról, mindig a piacról jött ide hozzánk, vagy dinnyét, valamit mindig hozott. Egy úriember volt. Általában fehér nadrágot és fehér inget viselt. Ő akkor háztakarító és fűtő volt egy 13. kerületi házban, és ott is lakott, és amikor egyszer eljött hozzánk, akkor kísértem le és jöttünk itt végig, mert itt volt csak buszmegálló akkor még, és eljöttünk emellett és így ránézett az épületre, akkor ez egy zöld-fehér épület volt és ki volt írva, hogy Magyar Szocialista Munkás Párt kerületi kirendeltsége. Ugye ez volt itt a pártház. Én nem nagyon értettem, mert kicsi voltam, de mindent megjegyeztem akkor a korból. Azt mondja: „Hát ezek de hülyék, tudnák, hogy ki született itt, arrébb tolnák az épületet!” Itt született. Ennek a helyén volt a családi ház. Akkor félóránként jártak a buszok, hát ez '84, és akkor azt mondja: „Fiam, amikor én innen kijöttem a kertkapun, beültem

egy csónakba és elmentem Pestújhelyig, itt egy hatalmas tó volt”. Mindenfélét mesélt. Rögtön nyomott 4 sztorit, hogy a nagyapja egy éjszaka alatt elkártyázta ezt a telket házzal együtt meg ilyenek. Utána 10-15 év eltelik. Elkezdem kutatni az Újpesti cigányság történetét, rögtön eszembe jutnak ezek a dolgok, jókat kacarászok magamban és felhívtam a helytörténészeket, hogy:

– „Volt itt egy tó?

– Itt nem volt. Az lehetetlen. Hogy lett volna?

– Mondom dikh, miről beszél ez az ember?

Másnap visszahív, legöregebb helytörténész, utána ment, azt mondja:

– Van szembe egy Tó utca. Az miért Tó utca? Annak valami oka van.”

Kiderült, hogy itt tényleg egy tó volt. Az öreg nem hazudott sose.

Elmentünk a Pest Megyei Levéltárba megnéztük, 1901-ben lecsapolták azt a tavat, ami a Tél utca előtt volt, ami tényleg elért Pestújhelyig. Akkor még Dilinkó nem is élt. A nagyapja, az apja és az ő története az egy volt. Szóval Dilinkó azt mesélte, amit a nagyapja mesélt, amikor a nagyapja volt gyerek, akkor ült be a csónakba. Összefolytak. Amikor a Dilinkót elkapják, akkor az a hivatalos felvett jegyzőkönyv, hogy Dilinkó elmeséli, hogy fejlődéssel a kórházba kapta el az ÁVO '56 decemberében. Erre mondja Eörsi, hogy hát Dilinkó kamuzik. Dilinkó nem kamuzott. Tudod hol kapták el? A Korányi kórház portásfülkéjében bujkált, a szekrényben, mert a Korányi kórház portása volt az apja. Van, amit megszínezett, de mindig volt valami igazság alapja, amit mondott. Mi nagyon szerettük őt, úgyhogy ilyen szempontból itt mindenkit ismert, mindent tudott.

Hogy lett ebből egy emlékszobor?

► Úgy lett az emlékszobor, hogy volt az '56-os emlékévé, ami ugye 2016-ban 50 éves a forrada-

lom és a Schmidt Mária kiírt egy pályázatot és azt megpályáztuk. Abból lett a szobor. Csóka Dodi szobrászművész faragott, aki két csavarhúzóval, az egyiknek el volt törve a nyele, azzal faragta ki ezt a szép szobrot.

Csóka valójában nem szobrász.

► Csóka Dodi nem szobrász, azóta szobrász, amióta ezt csinálta. Autodidakta fafaragó. Soha nem volt kiállítása. Én tudtam, hogy őt fogom megkérni rá. Ő rokona a Dilinkónak, Jancsi-ék (Csóka János a korábbi CKÖ elnök) távoli rokonok a Dilinkó anyjával, Kantó Annával, és tudtam, hogy Dodiban van valami Dilinkó. Ez a becsületes betyár, ez a Rózsa Sándori.

Annak idején, amikor voltam nálatok megemlékező ünnepségen, azon gondolkodtam miért pont a beltérben van ez a fából készült szobor?

► Azért, mert amikor mi megkaptuk ezt a helyet 2011-ben, ez egy elbontásra szánt épület volt, semmi nem működött és tulajdonképpen 15 éve üresen állt. Senkinek nem kellett. Ezt el kellett volna bontani. Amikor bejöttem az ajtón, akkor ráláttam arra az oszlopra és tudtam, hogy ott valamit csinálunk a Dilinkónak arra az oszlopra. Ez ilyen sugallat. Rettentően kötődünk hozzá. 2014-ig olyan természetes volt a jelenléte, ott volt a fiam keresztelőjén, aranyláncot vett a fiam keresztelőjére.

Mikor került sor a felavatására?

► 2016-ban. 2015 végén nyertünk rá minimális forrást és abból megcsináltuk.

Van-e ezen a kettőn kívül Újpesten bármilyen köztéri alkotás, ami vagy romához köthető, vagy maguk a romák kezdeményezték?

► Nincs.

Hogy látod ez az elmúlt 4-5 évben, ez a két alkotás, a botlatókő meg az emlékoszlop, mennyire került be a romák ismereteibe itt helyben?

► Ezt nagyon nehéz megítélni. Ha őszinte akarok lenni, akkor a botlatókövet, valahogy úgy már természetesnek veszik, meg ugye minden évben augusztus 2-án megemlékezünk valamilyen formában a roma holokauszt-ról, ezért más településekhez képest jobban informáltak.

A Dráfi József ügyét azt szerintem, az újpesti cigányság fele ismeri. Ez egy nagy dolog. A gyerekek mind ismerik, akik idejártak, mert ilyen rendhagyó történelemórák keretében elmondjuk, pedagógusokkal, a Dilinkót, elmondjuk, mint '56-os hőst, hogy miért jelentős ez. Ugye itt a szabadságeszmével párosítjuk, és ez azért látszik, hogy a kis világlátásuk meg mindennel együtt ez nekik fontos. A Dilinkó egy olyan személyiség volt, amit a meséin, történetein keresztül vissza tudunk adni és ez az identitásukban rendkívül fontos mutató.

Amikor ide bekerülnek gyerekek, akkor két véglettel találkozom. Az egyik az azt mondja, hogy „Én nem vagyok cigány. Nem vagyok büdös, nem vagyok fekete, nem vagyok csúnya, nem koszos a ruhám és nem verekszem, akkor én nem vagyok cigány”. Na most általában azok a legfeketebbek. Önmagukat nem látják annak. Lehet, hogy apa az, de anya biztos nem, ő kedves.

A másik véglet az kis herceg, kis hercegnő és rosszul vannak a gádzsóktól. Modelleket, standard szövegeket használnak. Nekünk ezt a kettőt kell összehoznunk és egy középutas történetet csinálni, és ez általában, amikor felnőnek, felcseperednek és 14-15 évesek lesznek, akkor látom rajtuk azt, hogy már azt az

értékrendet viszik, amit mi mondunk, hogy a cigányság nem kevesebb, nem több más népcsoportnál.

Ez a te mintaadásod következménye vagy kapcsolható hozzá a Dilinkó meg a Dráfi ügye?

► Rendkívül kapcsolható hozzá a Dráfi meg a Dilinkó. Én példákon keresztül tanítom.

Egyfajta erőforrásnak tekinted ezt a két dolgot?

► Főforrásoknak. Nagyobb forrásoknak, mint én, mert ha én magammal példálóznék, akkor előbb-utóbb előjönne, hogy hát ki vagyok én. 20 év alatt egy gyerek mondta, amikor 7-es volt, ezelőtt 10-12 évvel, hogy „hát magának könnyű, magán nem látszik, hogy cigány.”

Azt hogyan látod, hogy mondjuk Újpesten van cigány önkormányzat 1995-től, és már előtte is volt roma civil aktivitás a kerületben, mégis mondjuk kellett hozzá 20-22 év, hogy eljutottatok odáig, hogy nem csak programok meg érdekképviselő, hanem a fizikai térbe való dolgok elhelyezése, miért volt ilyen hosszú ez az út?

► Lehet, hogy hosszúnak ítéled, de ez egyébként történelmileg nagyon rövid időszak volt. Ha megnézed a magyarságnak a németről, magyarra való nyelv átváltását, az hogy megteremtette a saját maga kultúráját, ez egy sokkal hosszabb idő volt, mint a romáknak bármi. A romák nagyon ügyesek, ilyen szempontból. Vannak ettől függetlenül divatok. Divat volt folklór klubokat csinálni, divat volt író-olvasó találkozót csinálni, mert akkor mindenki költött vagy festett. Volt 70 festő, volt 50 költő és ezek körül zajlott az élet. Tehetséggondozásban gondolkodtak állandóan, de nem volt hova gondozni.

Te egy kicsit nagyobb időszakra látsz rá, mint általában a CKÖ vezetők. Az a kérdés, hogy tudsz-e mondjuk gyerekkorodtól, amikor anyukád volt civil vezető, aktivista, egészen 2016-ig bármilyen kísérletet Újpesten, amikor valamilyen roma embernek akart bárki valamilyen emlékhelyet létesíteni? Akár a többségi önkormányzat, akár a kisebbségi. Tudsz-e rá példát?

► Máshol?

Nem, itt.

► Itt nem.

Akkor te mitől jutottál el oda, hogy akkor most kell?

► Én a híradóban láttam a botlatókövet és belebotlottam. Addigra már tudtam a Dráfi történetét. Aztán kiderült, hogy a romáknak nagyon kevés van, mert az országban van x száz darab botlókő, romáknak meg összesen 9 van, de abból 7 Pécsen azt hiszem.

Tudsz-e a tiéteken kívül Budapesten bárhol botlatókövet, kültéri szobrot, egyebet?

► Nem. Ami nagyon furcsa, hogy nagyon ment egy időben az újságcsinálás vagy könyvkiadás. Boldog boldogtalan kiadta a verseit. Aztán ezek a kulturális rendezvények mentek. Én rengeteget csináltam. Én Újpesten minden jelentős művészt kiszerveztem és akkor azt hittem, hogy a világ legnagyobb dolgát hajtom végre.

Volt ezeknek bármiféle közösség erősítő ereje?

► Biztos, hogy volt vagy mi behazudtuk magunknak, beleláttunk dolgokat. Inkább az, hogy nem volt megfogható.

A Szecső nagyon mérges volt, mikor megcsináltam a múzeumot, pedig születésemtől

ismer. Anyám 10 éveskorától nevelte, 10 év van közöttünk, és amikor kész lett a múzeum nem tudott neki örülni és én ezt láttam rajta. Mert az ő begyöpösödött fejébe, az ő cigány kultúrájába a tárgyiasság, a megfogható, a fennmaradó, klasszikus az nincs benne. Mert azt mondja, hogy ez nem cigány. Nehéz volt nekem is megértenem. Valahogy a romák gyufalángszerűen gondolkodnak. Hogy ez most tanult gondolkodás vagy az élet hozta, azt nem tudom, de nem számított úgy nekik. Maga a helyi közösség is. Nem dicsértek meg.

Viszont a nem Újpestiek nagyon sokszor dicsérnek téged.

► Ezt én elsősorban nekik csináltam. Ebben benne volt 20 évem, úgyhogy mellette dolgoztam a versenyszférában, egy kft-nél reklámfilmek gyártásában vettem részt, amit nem szerettem csinálni, de sokat kerestem vele. Délután, este, hétvégén mentem és a családokat hallgattam, vettem fel magnóra a történeteiket. Mentem a levéltárba, bekéredzkedtem az újságba szkennelni, mert nem volt elterjedt a szkennelő. Az első pályázati pénz, amit nyertem, az pont egy szkennelő forint-filléres ára.

A helyi közösség hogy fogadta?

► A helyi közösség nagyon szeretett engem. Közösségen belülinek tartottak azáltal, hogy gyerekkorom óta ismertek.

Azt akarom megfejteni, hogy miért nem dicsértek meg.

► Nem akarták ők ezt. El nem tudták képzelni mi érdekes van benne. Nem tudták elképzelni, hogy mit látok a nagyapja fotójában, vagy minek, amikor ő sem tudja már hova tenni csak nem meri kidobni, mert babonás. Akkor azt mondták, hogy „Fiam te mennyit keresel ezzel?”. Hát

mondom semmit. „Jó hülye vagy.” Utána ezt már nem mertem mondani, mert mindenhol előjött, nem az első alkalommal, ugye megkínáltak kávéval én is vittem bonbon-t. Azért ki kellett nyitni az ajtókat, mert ugye még egy körön belül akarsz jönni. Felajánlották, hogy vegyem el a lányát először, minden volt így a családoknál. Utána már nem ezt mondtam, azt mondtam, hogy 300 000-et, de nem sok pénz, mert nagyon nagy hitelem van.

Bután fog hangzani a kérdés, de hogy maga a botlatókő meg az emlékoszlop, mennyire van vele kapcsolata a helyi cigányoknak? Pl. Eljönnek a rendezvényekre, ami kifejezetten erre a kettőre koncentrálnak?

► Szeretnek jönni. Beleszoktak, megszerették.

Volt két családfő, akitől nagyon félttem, mert rendkívül kritikusan álltak hozzá. Bejöttek és meglátták a kiállítást és az egyik azt mondta, hogy „jól van”. Akkor a kő esett le a szívemről. Ők attól féltek, hogy ez is egy ilyen cigány munka lesz. Látták, hogy ez egy minőség, hogy fontos, hogy minőség legyen. A másik, akitől nagyon félttem, aki ellenkezett velem 20 éven keresztül, meg nagyon nehéz volt vele, ő meg elhozta a külföldről érkezett rokonait és itt rovázott (sírt -szerk.) velük.

Van-e még hasonló terved a jövőre nézve?

► Hát én most nagyon benne vagyok, a nemzetközi roma könyvtárat akarom megcsinálni. A tornaterem meg fog ilyen szempontból szűnni. Tornaterem van máshol is, de nemzetközi roma könyvtár nincs, úgyhogy én ott meg fogom ezt csinálni. Ez minden időmet elviszi, mert tulajdonképpen egy olyan munka, amihez detektívek kellene, amihez cigányul beszélő kell, amihez angolul beszélő kell, ahova németül beszélő kell. Az irodalom

nagy része ezen a két nyelven van. Ami az okosság benne, nem titok egyébként, akartam egy olyan dolgot, ami a helyi közösségnek szól. Ez a helytörténeti gyűjteménnyel létre jött. A gyűjteményt mi folytatjuk, jönnek, csöpögnek be mindig anyagok, archiváljuk őket. Átfogjuk a kiállítást is rendezni, mert vannak új anyagok, aminek ki kell kerülnie. A másik része az, hogy legyen Újpestnek egy olyan intézménye, ami nemzetközi. Nincsen ma. A gádzsók sem gondolkodnak rajta, se a polgármester, se az újpesti elit, értelmiség. Van nemzetközi szintű gyár, de nemzetközi intézmény nincs. Én megakarom csinálni és azt össze akarom kapcsolni a cigányokkal. Ezzel biztosítom be ezt a helyet. A szobor is másodsorban ezért van. Ne tudják elvenni.

A település vezetői, tehát az önkormányzat tekintetében emelte-e a presztízseteket, hogy mondjuk szobrot hoztatok létre, meg botlatókövet?

► Óriásit! 180° -os fordulatot.

Azért nehéz ezt neked feltenni, mert két alkotás van, Budapesten meg az országban is egyedülálló roma helytörténeti gyűjtemény, nehéz meghúzni a határokat, hogy a gyűjtemény és a fotókiállítás egésze az egyfajta kulturális intézmény létrehozása-e, ami megemelte a presztízseteket vagy meghatározható-e ebben a folyamatban ennek a két köztéri alkotásnak is valami fajta jelentősége?

► Biztos, hogy nem válik szét a fejükben, de nagyon nagyot dobott rajta, mind a kettőnél a városvezetők itt voltak. De ennél van egy jelentősebb réteg. Bekerültem a város első 50 emberébe, ami a szellemi működését határozza meg ennek a városnak. Gimnázium igazgatók, főorvosok ezekben a körökben. Ők tudják

ezt úgy értékelni, hogy rálátásuk van, hogy a cigányság hol tart egyébként az országban. Ez nagyon nagy megerősítés, mert innentől kezdve politikán átnyúló lesz.

Kérdésem az lett volna, hogy a nem roma közönséget eléri-e?

► Bejönnek, beszélgetnek.

Meghívtuk az Újpesti Nyugdíjas kört. Meséltem nekik az újpesti cigányokról és mondtam nekik, hogy engem nagyon érdekel, amit ők tudnak. És olyan dolgokat mondtak, hogy mi utánamentünk és önálló történet lett. A muzsikusokat ismerik.

Amikor eljöttek a nyugdíjasok meséltél nekik Dráfiról?

►'44-ről nem szeretnek beszélni.

Gyerekcsoportok járnak ide, iskolákból nem roma gyerekek?

► A KLIK-nek a kerületi vezetőjével nem voltunk jóba, de áthelyezték Zuglóba. Jött egy új, akiről kiderült, hogy Szabolcsban nőtt fel és cigány volt a barátnője. Az egyből úgy jött, hogy hozott pálinkát, mert románknál így szokás. Ő keresett meg minket, hogy van-e valami problémánk és akkor mondtam neki, hogy egy kérésem lenne. –„Jó hát mi az?” – De mondom ígérje meg, hogy teljesíti! Szeretném, hogy ha a szeptemberi nagy értekezlet itt lenne. Az összes iskolaigazgató, általános iskolaigazgató, gimnáziumi igazgató, mindenki itt lenne. Azt mondta „ez nem kérés, ezt én köszönöm.” És attól, hogy a szeptemberi kezdő értekezlet idekerült, kaptunk 20 percet és elmondtam, hogy szeretnénk, ha minden évben a 8.osztályos egyszer eljönne ide. Mai napig megy ez a program. Minden 8. osztályt történelemóra keretében elhoznak ide.

Gyerekek is ugyanúgy hallanak a Dráfiról meg a Dilinkóról?

► Ugyanúgy!

Szerinted a többség-kisebbség, romák- nem romák kapcsolatát befolyásolja valamilyen módon, hogy mi is láthatóak vagy akár láthatatlanok vagyunk a köztéri szobrok, emléktáblák tekintetében? Van ennek bármi jelentősége?

► Apró dolgokból áll össze, ez is a része. Igen.

Ez egy hosszú folyamat, amin végig kell menni a népnek. Nagyon fontos, hogy a gyerekek egészségesek legyenek. Egészséges gyerek meg úgy lehet, ha nyitott, a másikat nem a negatívumból megítélő. Jó érzésű embereket kell nevelni! Az idejáros gyerekek elhiszik, hogy az övék ez a hely. A múzeumokat le lehet bontani, fel lehet újra állítani, de a gyerekeknek a lelkében lévő dolgokat, azokat nagyon ápolni kell. Mert ők fogják a következő mozgalmat megcsinálni.

2. SZÁMÚ INTERJÚ DARÓCZI ÁGNES – DR. BÁRSONY JÁNOS

Nekem az időszámítás a romák közterületi reprezentációja tekintetében 2006-tal kezdődik a Roma Holokauszt Emlékmű létrejöttével.

DA: Hát azért ennél sokkal jelentősebb. De kezdjük még egy fokkal messzebből.

BJ: Ne viccelj! Hát megcsináltuk a parlament előtt a tüntetést! (A Kossuth téren évekig virrasztással egybekötött roma holokauszt megemlékezéseket szerveztek és tartottak 2006 előtt - szerk.)

DA: Azért vagyunk a világban, hogy otthon legyünk benne, mondják a klasszikusok. De ha az ember egy olyan elnyomott kisebbséghez tartozik, mint amilyen a cigányság, akkor ez a nagyon egyszerű őszinte mondat is rögtön következményekkel jár. És azt kérdezi, hogy jó, de hát hol vagyok én jelen ebben a világban? Ugye a másik részről az ember kötődése, lokálpatriotizmusa, az épített örökséghez és a szellemi örökséghez kötődik. A szellemi örökségnek a körei elsősorban: a kis közösség, a család, a szűkebb pátria, és így tágul a nyelvvel, a nemzettel, és természetesen az ideológiával, a gondolkodásmóddal, és találja meg az ember, mint földön lakó lény, azt a fajta távolságot és közelséget, ami az ember sajátja. Szóval, hogyan az ember cigánynak születik, joggal kérdezi, hogy na és tessék mondani, hogyan és miképpen vannak jelen a cigányok ebben a városban?

Hát én emlékszem, az én gyerekkoromból, két vonatkozásra: a cigány telepekre, amik azért megtalálhatóak voltak Pesten is, és hát a Bársony János párom lévén, aki ugye Cigány Koordinációs Bizottság titkára volt, tanúja voltam az utolsó pesti cigány telepek felszámolásának. A Mocsaras dűlőből származóknak szerzett pl. lakásokat, és ha megismertek a cigányok az utcán, azzal jöttek: „Ágikám, az Isten áldja meg a férjedet! Nézd meg! Kaptunk lakást, el tudtunk költözni!”

Jóleső érzés volt.

De a másik vonatkozása is igaz volt, akár személyesen is. Hogy tömegekben jöttek a cigányok dolgozni Pestre. Tőlük volt fekete az a bizonyos vonat! Hidat építettek, városokat építettek. Ott voltak a szállításban. De hol? A legnehezebb munkákban. Emlékszem, - ugye én '78-ban végeztem el az egyetemet és kezdtem el még azon a nyáron dolgozni, az akkori Népművelési Intézetben, ahova még Vitányi

Iván hívott - egyszer Pesten vendégeskedett az apám és elvittem magammal a munkahelyemre, hogy megmutassam neki. Fölnézett az aulában és azt mondta: „Na de kislányom, én ismerem ezt a házat, én dolgoztam ezen! A Fővárosi 43-as számú Építőiparnál dolgoztam, amikor csináltuk a felújítást.” Abban a másodpercben változott meg a viszonyom az épülettel, a munkahelyemmel, és csak egyébként is megerősödött bennem, amit már korábban is mondtam-gondoltam, hogy nincsen az országnak egyetlen szeglete, egyetlen háza, egyetlen vasútja vagy éppen hídja sem, amihez ne tapadna cigány munkások verejtéke is! Szóval, a miénk is ez az ország. Miért engednénk, hogy ne legyen a miénk? A másik, ami ebből a kérdéskörből következik: hogyan tudjuk akkor mégis a saját arcunkra formálni, és erre persze az a legegyszerűbb válasz, hogy azokat a híres embereket, azokat a fontos történelmi személyeket, akik a cigányság sorai közül kerültek ki, azoknak is kell utcája, tere, emléktáblája, emlékműve legyen.

Az egyik ilyen fok (fontos momentum) az én életemben az volt, hogy már a rendszerváltás után, a szülőfalumban, a volt községi tanács előtt, építettek egy emlékfát és a második világháború áldozatainak nevei rajta szerepelnek. Az én nagyapámé is, meg tulajdonképpen abból a hét fős felnőtt cigány közösségből, négy áldozatnak a neve: mert aránytalanul sokan, négyen a hét felnőtt férfiből odamaradtak. Nagyapám, a bátyja, a nagyapám unokaöccse, a nagyapám sógora, mind egyetlen családból.

És Pesten mi volt az ilyen első közterületi alkotás, amivel találkoztál? És hozzánk köthető.

DA Rácz Aladár. A Daróczi úton is jártam, de dokumentumokkal bizonyítottan még nem sikerült látnom, hogy valóban a felme-

nőim közül valamelyikőjük lenne, de szoktam mondani, mert tulajdonképpen százszorosan is igaz, hogy '48-as.

BJ: A Daróczi nevű ezredes. De természetesen nem roma volt

DA Egyáltalán nem természetes, amit mondasz. Tudod miért nem? Mert a '48-as szabadságharcban – és ha valakinek, akkor neked ezt tudnod kell – a cigányok többféle minőségben is részt vettek. Katonaként és gyógyítókként, és borbélyokként, ott voltak zenészekként, hadiipari beszállítóként, azért azt ne felejtjük el!

Hogy érezted magad a Rácz Aladár utcában?

DA: Hihetetlen büszkeség volt számomra! Persze megszereztük a könyvet is róla. Törékeny, csepp ember nagy tehetséggel, szikrázó két szemmel és aztán azzal az életúttal, ahogyan a félvilág zeneszerzői az ő kedvéért írták át a darabjaikat, vagy darabokat írtak direkt neki. A cimbalmot, amit ugye Indiából hoztunk és nagyon speciális cigány hangszer és Magyarországhoz kötődik az a bizonyos Schunda-féle átalakítása, azt a formájú cimbalmot használta Rácz Aladár is, maga készítette ütőkkel, szóval, klasszikus zenéig vitte el a magyar zenész cigány hagyományokat és a világ legnagyobb zeneszerzői tisztelegtek előtte.

Tudsz arról valamit, hogy hogyan lett a Rácz Aladár utca Rácz Aladár utca?

DA: Nem. A történetét nem tudom.

BJ: Ott lakott abban az utcában. A felesége, aki egy francia hölgy volt, az ápolta az emléket. Zeneakadémiai tanár volt és ott először állítottak neki emléktáblát.

Magánszemélyek vagy a helyhatóság?

BJ: Még a felesége intézte, hogy a helyhatóság. Akkor aztán kedvet kaptak hozzá, hogy

csináljanak utcát, de azt nem tudom, hogy mikor, talán a halála után, valamikor a '60-as évek végén.

DA: De ez még bőven a szocializmus idején volt.

Én egy emléktáblát találtam, ami cigány emberről szól, és elég régen ki van helyezve budapesti köztérre: Bihari Jánosnak. Biharinak van egy monumentális emléktáblája a Kinizsi és a Lónyay sarkán, csak nagyon magasan van. Nem tudsz valamit a Bihari-tábláról?

BJ: Nem, de Bak Árpi tud róla többet, mert azt kutatja. Ő kutatja, ezeket az emlékhelyeket.

DA: Ő is!

BJ: Legkomolyabban levéltárazza, tehát ha írsz neki, segít!

Csak azon gondolkodom, tudod, hogy igazából, ha végiggondolom, akkor a rendszerváltástól kezdődően részei vagyunk a roma önszerveződésnek és mégsem találkoztunk az önszerveződésben olyan iránnyal, ami a konkrét fizikai térben foglalt volna el helyeket emlékművekkel, emléktáblákkal. Most áttekintettem a budapesti ilyen alkotásokat és reprezentációkat, én ebben 2006-ot látom a határvonalnak, mert 2006 előtt maximum nem romák emeltek emléktáblákat és leginkább Bihari majd Dankó az, aki a közbeszédben és a köztudatban is megjelenik. Amikor a romák önmaguk emeltek emlékművet vagy emléktáblát, az nekem a Roma Holokauszt Emlékmű a Duna-parton: 2006. Tehát, egészen más kérdéseket vet fel ez!

DA: A János arról beszél, hogy a roma holokauszt vonatkozásában te 2006-ot tartod határvonalnak. Közéleti tekintetben azonban másutt van a határvonal, az ötvenedik évfordulónál, 1994-ben.

Budapest tekintetében az első olyan közterületi alkotás, amit romák találtak ki, romák kezdeményeztek, és romák hozták létre. Dankó és Bihari emlékezetét a nem roma közönség örökítette meg. A roma holokausztét pedig Budapesten, 2006-ban, a romák.

BJ: 1974-ben volt az első roma holokauszt emlékmű javaslatunk. A Hazafias Népfront összehívott egy bizottságot, hogy mit csinálnak, mert a cigányok felvették a Világszövetséggel a kapcsolatot, itt volt Vankó Rouda, az akkori elnök, fogadta a magyar kormányzat. Már nem tudták, hogy mi legyen akkor most cigány ügyben, éppen volt egy interregnum, és akkor párthatározat született arról, a mi kezdeményezésünkre, hogy a székesfehérvári romáknak a Várpalotán való kiirtására, a Grábler-tónál, csináljanak egy emlékművet. Vagy pedig Székesfehérváron csinálják meg. Megszületett a határozat, olvasni lehet az MSZMP központi bizottság határozatainak a gyűjteményében, és utána rábízták a Hazafias Népfront Országos Tanácsára, hogy intézze el az emlékműállítást. Majd furcsa módon jött egy válasz a Fejér Megyei Hazafias Népfronttól, hogy ott nem lehet emlékművet állítani ezeknek a cigányoknak, mert ezek összedolgoztak a megszálló orosz csapatokkal és lovakat rekviráltak és segítettek nekik, ezért a környező népek nem fogadnák el, hogy egy ilyen emlékmű szülessen. Ezzel a javaslatral elszabotálta a párthatározatot a Hazafias Népfront, és így nem lett első Roma Holokauszt Emlékmű.

Ez tudod, hogy rengeteg további kérdést vet fel, de ami szorosán ehhez kapcsolódik: az két alapvető kérdés: (Ennek a beszélgetésnek persze nem a roma holokauszt a témaköre, hanem a romák reprezentációja budapesti

köztérben, hogy milyen szobrokat, emléktáblákat ki, mikor, hogyan alkotott meg, milyen szándékkal?) Ha már a roma holokausztról beszélünk, akkor a '45-ös felszabadulástól elég hosszú idő telt el, amíg Budapest fővárosban, 2006-ban, emlékmű lett. A másik kérdés, amit most feszegetsz, hogy '74-től is több, mint négy évtized telt el. Hogy ez a határozat mennyire van szinkronban a '61-es párthatározattal, amely szerint nincs cigány nép? De ha már lett egy ilyen határozat, akkor ennek most megismertük az utóéletét. De hogy milyen kapcsolódási pontjai vannak? A cigányok megítélésének és a saját identitásunknak fontos-e egyáltalán az, hogy megjelenjünk a közterületen, reprezentálva legyünk? Legyenek olyan emlékhelyeink, amelyekhez lehet igazodni, vagy nem fontos?

BJ: A '74-es a párthatározatban az is szerepel, hogy a mi szervezkedésünk: az új, baloldali, cigány nacionalizmus!!!

Ezt hogy fordítanád le közérthetően magyarra?

BJ: Ez azt jelenti, szeretettel, hogy ez a '68-hoz közeli viszonylat azt mondja, hogy nem a párt irányvonala szerint vagyunk baloldaliak, de baloldaliak vagyunk.

De ez azt is jelenti, hogy minden, ami a cigány történelemnek, cigány identitásnak keres helyet a térben és az emlékezetben, az eleve nacionalizmus?

BJ: Akkor érvényben volt a '61-es határozat: miszerint a cigányság nem nép, hanem mulandó társadalmi réteg, és azért ez rendőri kérdés, meg lakáskérdés, meg szociális kérdés, hogy megszűnt-e ez a probléma, hogy cigányok vannak úgy általában. Ez akkor, még '79-ig, ez

volt hatályban, tehát azért mondtuk mi, hogy a cigányok illegálításban voltak, mint nép.

DA: Be voltunk tiltva!

BJ: Betiltott nép volt, ebben a '61-es határozatban nyilvánosságra hozva. Addig csak úgy, a fehér felsőbbrendűség, úgy általában hatott, de akkor politikai határozat volt rá, hogy a romáknak nincsenek jogaik, és hogy meg kell őket szüntetni kényszer asszimilációval. Amit Mária Terézia előtte már kimondott, azt a Magyar Szocialista Munkáspárt is kimondta '61-ben.

És '79-ben sikerült ezt a roma mozgalomnak felszámoltatni, ahogy elfogadta a párt a '79-es határozatban, hogy lehet talán integrálódni is. Van, hogy valaki asszimilálódik, van, aki pedig megtartja a cigányságát és úgy akar rendes ember lenni, kb. ez volt a lényege a dolognak. Na, minden esetre '74-ben minket, akik elénekelték Békésben a cigány himnuszt, egy klubrendezvényen, feljelentettek, utána meg a párthatározat előkészítéseként jött Zagyva elvtárs a minisztertanács hivatalától, hogy a párt készül új határozatra és kérdezték tőlünk személyenként, hogy mit akarnának a cigányok, hogy mi legyen ebben a határozatban. És akkor ugye leültünk szépen együtt, a Menyhért meg a Choli, Péli. Voltunk hárman vagy négyen ebben a buliban, hogy mi kéne. Kellene szervezett nemzetiségi szövetség, újság, ez a legfontosabb, meg valami esély arra, hogy legyen valami pénze is ennek a szervezetnek, hogy tenni is tudjon valamit, meg múzeum. Bari Karcsit is megkérdezték, ő éppen amatőr színházat csinált Zalaegerszegen. Az meg mondta, hogy hát cigány színházat is kéne csinálni, és akkor belevették a párthatározatba, hogy ezek az új, baloldali, cigány nacionalisták, ezek ilyen követelésekkel állnak elő, hogy tanítható legyen a cigány nyelv, meg

tanulható, hogy legyen újság meg könyvkiadás, meg múzeum, meg hogy legyen színház, meg nemzetiséggé nyilvánítsák a cigányokat.

Tudsz más olyan közterületi alkotást, amely másnak állít emléket a Biharién kívül? Ami régebbi, mint a Bihari?

BJ: Pesten a Dankó Pista utca régebbi szerintem, még a század elején nevezték el Dankó utcának a Dankó utcát. Aztán 2003-ban csinálták azt, miután mi írtunk cikket a '48-as cigány honvédekről, akkor megcsinálta Demszkynek a helyettese, amikor elkezdődött az a veszekedés, hogy legyen roma kulturális intézmény, hogy rendes falnál álljunk meg, ne csak egy ilyen félig meddig Zsigó-intézménynél (Zsigó Jenő által 3 évtizedig vezetett fővárosi roma intézmény, a Romano Kher, amelynek elhelyezése nem volt kielégítő - szerk.), hanem valami jobbnál, akkor ahelyett előállt az, aki a legjobban betett neki, Hagyó Miklós, ő felavatott a Kerepesi temetőben egy cigány muzsikuszobrot vagy követ, nem tudom különösebben. Oda erre az alkalomra, de csinálta, lehet, hogy a Radulyékat hívták meg. (Raduly József roma közéleti szereplő - szerk.) Meg van a Muzsikuszobor Park, azt ismered, az azóta lett.

Válasszuk megint csak ketté! '90 előtt, a Bihari-emléktáblán kívül, tudsz-e mondani más emlékhelyet Pesten?

BJ: Kérdezd Bak Árpit, mert ő tud.

Én azt hiszem, hogyha te nem tudsz róla, akkor senki sem tud róla.

BJ: De. Bak Árpi tud, ő foglalkozik velem, nekem most nem jut eszembe másik.

Szerintetek pl. mi motiválja mondjuk a lehetőségét - aki nem nemzetiségi képviselő,

hanem a többség, az egész lakosság képviselte - hogy romáknak emléktáblát állítson, mint például Rácz Aladárnak vagy Biharinak?

DA: Nézd, azért a történethez hozzátartozik, hogy ugye nagyon tudatosan akartuk mi, mármint a roma emancipációs mozgalom, hogy azokról, akik így vagy úgy a magyar történelem és kultúra részei, azokról tudatosuljon, hogy cigány emberek. Példának okáért ugye én a '80-as években a Bihari Együttesbe hordtam a gyerekeimet, de a Bihari Együttes amúgy egy néptáncegyüttes, Bihari János pedig a magyar verbunk egyik atyja.

Nem tartották róla számon, hogy cigány ember. Föl se merült, miközben én, szépen csendben, néztem utána és erősítettem magamat, hogy de bizony jó helyre viszem a gyerekeimet, mert az egy dolog, hogy otthon a cigány hagyományokat tanulja meg először és táncol, mert az anyám megtanítja, de a magyar néptánc is az övé.

Ez mit jelent számodra, vagy te ezt hogyan értelmezed?

DA: Hát így. Illetve ebben a vonatkozásban volt egy olyan érzésem, hogy cigánytalanítják, és kisajátítják. És, hogy nekem nehéz. Pontosan mert, hogy szerettem volna, ha számon tartják róla, ha mondják, ha nekünk is mondják, ha mi is büszkéek lehetünk rá, és ez azért más minőség. Az első egyesület, a Phralipe, után néhány héttel - de hiszen csírái már korábban is voltak- az Amalipe Cigány Kulturális Egyesület volt, az Amalipe már '90-ben kezdeményezte, hogy igenis legyenek emlékművek, köztéri szobrok.

Mondasz erre egy példát?

DA: Igen. Az egyik ilyen meggyökerezett javaslatunk nagykanizsai volt, ahol még éltek

abban az időben túlélők jócskán és Orsós Feri barátunk, a helyi hatalom, a helyi képviselő testület elé vitte ezt a javaslatunkat, ahol támogatásra talált és megépült a szobor, ahol a mai napig is emlékeznek. (Roma Holokauszt Emlékszobor -szerk.) De a mi példánkat követte az akkor még regnáló Cigány Kulturális Szövetség is Nyíregyházán. Emlékművet avattak. (Roma Holokauszt Emlékművet – szerk.)

A '90-es évek legelején Nyíregyházán és Nagykanizsán a romák kezdeményezték roma holokauszt emlékművet?

DA: Abszolút.

Ehhez képest Budapesten 2006-ban?

DA: Nem egészen.

Miért nem?

DA: Mert megemlékezések már korábban is voltak, 1994-től rendszeresen, ha emlékmű nem is. Korábban – ne felejtse el! – pontos ismereteink a történetekről nem volt megalapozott, nem kutatásokon alapuló. Nem megalapozott, nem elmélyített volt. Személyes tapasztalatokon, családi elbeszéléseken, vagy ha úgy tetszik családi hagyományokon, elmondottakon állt vagy bukott, de összegyűjtött történelmi tények, alátámasztott tudásunk a tömegről, hogy mégis mi történt: nem volt!

'92-ben jelent meg a Karsainak a kötete. (Karsai László történésznek a roma holokauszt témakörében írt kötete – szerk.) Erről, és abból írta Karsai László a maga nagy doktori disszertációját, ennek ellenére vagy talán éppen azért, mert az abban leírtak bármennyire is hivatkoznak irattári adatokra, nagyon feleseltek vagy kevésbé voltak összhangban azzal, amit mi hallottunk, ami személyes tapasztalatainkon nyugodott. Csodálkoztunk is, hogy hogy

nincs ennek sokkal nagyobb tere, tudása és egyebek. Az igazi változást az tudta generálni, mikor 1994-ben közeledett augusztus 2-a, a holokauszt 50. évfordulója. '92-ben abban a kivételes szerencsében volt részem, hogy a Magyar Televízió, amelyet akkoriban Hankiss Elemér igazgatott, meghívott, hogy végre legyen a Magyar Televízió olyan cigány műsora, amit valóban cigányok készítenek, és nem csak tárgyak, hanem alanyok is vagyunk benne. Ennek a ténynek, hogy a rendszerváltás utáni Magyar Televízióban cigány műsor indult el, ahol a nyelvünket is használják és egyébként is a cigányok szemével láttatják a világot, nemzetközi híre volt. Többek között Andrzej Mirga el is jött hozzánk személyesen Lengyelországból. Azzal a felvetéssel kerestem meg, hogy az 50. évforduló kapcsán nagyszabású megemlékezést szervezzenek és bemutatásra kerül a Papusa (lengyel roma író - szerk.) verseire írott Pawluszkiewich zeneszerző műve "Hárfi Papusi" címmel, és legyen élő közvetítés, körkapcsolás. És az EBU országai kapcsolódjanak be. Ezt a javaslatot elvittük a televízió vezetésének és Andrzej Mirga próbált partnereket szerezni ebben az ügyben másutt is, sajnos nem sikerült. Ennek több oka volt, én azonban nagyon készültem szerkesztőségvezetőként arra, hogy jön az 50. évforduló és arra méltóképpen kellene emlékezni. 1994. augusztus 2-án (akkor is) választási időszak volt. Ugye tavasszal választások voltak, sikerült elérni, hogy a televízió magáévá tegye a javaslatomat, hogy legyen a televízióban cigány nap. (Kasza László frissen kinevezett tv-alelnöknek, (a Szabad Európa Rádió egykori munkatársának) oroszánrésze volt az engedély megadásában.) Ugyanakkor nyolc busz indult Auschwitzba Magyarországról cigányokkal tele, akik Auschwitzban, az egykori cigány láger terüle-

tén virrasztottak, itthon pedig a Roma Polgári Alapítvány szervezésében megemlékezés volt. Azóta minden évben. A parlament előtti szabad téren rendeztük. Aztán egy idő után észrevettük, hogy hiába mondjuk hangosan is: ideje lenne, hogy egy Emlékmű, egy közösségi tér emlékezzen, emlékeztessen a bevallott múltra, de süket fülekre találtunk. Bársony János kutatásaira és általunk készített televíziós interjúkra alapozva, túlélők vallomásai alapján, úgy gondoltuk, hogy a Boráros tér melletti park lenne a legalkalmasabb. Akkor áttettük a megemlékezések helyszínét is oda és a javaslatunkat írásban is megfogalmaztuk. 2004 volt a 60. évforduló. Én két évvel előtte levéllel kerestem meg a Fővárost, a kulturális kormányzatot, és a kilencedik kerületet is, hogy legyen ott emlékmű. A kulturális kormányzat gyakorlatilag elhárította a részvételt ebben, de a fővárosi közgyűlés meghallgatta, igent mondott, anyagilag is támogatta, és elindult a projekt, ha nevezhetjük annak. Az első forduló egy meghívásos pályázat volt. A meghívásos pályázatban olyan világhírű képzőművészeket kértünk föl, mint amilyen például a Kossuth-díjas Pauer Gyula, akinek a Duna-parti cipők is a munkája, de köztük volt Szabó Tamás, Munkácsy-díjas szobrászművész is. Zsámbékról a Párizsban végzett képzőművészünk, Sándor Antal, is és hasonlók. (Én ugye akkor már a Magyar Művelődési Intézet padjait öregbítettem újból, mert hogy a televízióból kirúgattott a Raduly Jóska meg a Lungo Drom vezetője, Farkas Flórián, mert hogy merek én kérdezni az Országos Cigány Önkormányzat dolgairól és esetleg a nézőket felvilágosítani, hogy mégis mit tettek, viszont a régi munkahelyem egész egyszerűen azt kérte, hogy menjek vissza, a cigány kultúrával való foglalkozás az, ami az én szakterüle-

tem, és leszek szíves folytatni.) Volt egy társadalmi kerekasztal, amibe cigány kultúrával foglalkozó helyi szakembereket kértünk fel és próbáltunk az országos vezetés vagy a kulturális vezetés szakembereivel platformra hívni őket, és ezt a közösséget én kértem fel arra, hogy legyen társadalmi zsűri a szakmai zsűri mellett. Legnagyobb szomorúságunkra az első forduló sikertelen volt. A benyújtott szobrok, szobortervek egyike sem nyerte el a tetszését sem a zsűrinek, sem a társadalmi zsűrinek. Ezért második fordulót voltunk kénytelenek hirdetni és közben elúszott még az a civilek által pályázaton megnyert 2 millió Ft is, amit a Nemzeti Kulturális Alap a 60. évforduló kapcsán hirdetett meg. Nem engedték meg, hogy meghosszabbítsuk az elnyert összeg felhasználását, mert sikertelen volt az első pályázat. Azonban a főváros olyan komolyan gondolta, hogy ő támogatná ezt a javaslatot, hogy azt mondta, hogy ők teljes mértékben, ha kell, állják a költségeket.

A második fordulóra jelíges, nyílt pályázatot hirdettünk és érkeztek sorra a jobbnál jobb javaslatok, többek között egy olyan is, amely egy fekete háromszöget ábrázolt és talán az utolsó között érkezett be: a Maurer Klimes Ákos és Szabó Tamás által készített javaslat egy fekete háromszög hasábon belül egy emberi torzót ábrázolt, és mind a szakmai zsűri, mind a társadalmi zsűri egyhangú döntése alapján ez a terv nyerte el a pályázatot. A helyszín pedig a kilencedik kerületi Nehru-part, ami a maga szimbolikájában egy kicsit többet is tartalmaz, mint éppen a holokauszt roma áldozatainak a sorsát, mert hogy azért az indiai Nehru nevét örökítette meg ez a part, mert hogy Nehru volt az, aki szimbolikusan fát ültetett és ezzel a cigányok indiai mivoltát is elismerte. Úgyhogy többszörös jelentése van

ennek a dolognak, hogy éppen az a park, hogy éppen miért Nehru nevét viseli, és éppen a roma holokauszt áldozatainak az emlékműve is ezen a parton áll.

Azt tudod, hogy tavaly volt egy kutatás, ami Budapest világörökségi részeire terjed ki és az egyetlen romákról szóló, vagy romák által kezdeményezett alkotás az ez a Roma Holokauszt Emlékmű? Tehát az összes Budapesten fellelhető világörökségi részen nincs több roma témájú alkotás, főleg nem olyan, amelyet romák kezdeményeztek volna.

Most már a roma holokauszt emlékműről sok mindent megtudtunk, a kérdés az az, hogy létezett-e előtte Budapesten olyan roma emlékmű vagy emléktábla, amit romák kezdeményeztek?

DA: Talán a Péli Tamás emléktábla a házuk falán, a Lónyay utca 9-ben.

Ugye az az egyetlen probléma, hogy aki nem tagja a roma mozgalomnak, annak nem fog kiderülni, hogy Péli Tamás roma ember volt.

DA: Péli Tamásban az a fontos, hogy ő művész volt és festőművészként ismerik Tamás munkásságát.

Ez egy eldöntendő kérdés Ági! Ez egy alapvető kérdés, hogy vajon ki kell-e írni vagy nem kell kiírni?

DA: Ezeknek a névtábláknak és emléktábláknak két típusa van: az egyik, amelyik az identitást középpontba helyezi és a másik, amelyik egész egyszerűen csak nevet ad és várja, hogy tájékozódjanak az emberek. Mondjuk a szabadságharc vezetőiről elnevezett utcáknál sincs odaírva, hogy Dembinszky az lengyel volt, hogy Bem apó az lengyel volt, és így tovább.

Igen, de akkor miért kritizálod a Bihari János Együttest, akik úgy táncoltak a Biharban, hogy közben „cigánytalanítva” volt Bihari, ahogy te mondtad?

DA: Nem ő volt cigánytalanítva, hanem azt mondom, hogy a közéletben, a köztudatban nagyon keveset tudtak arról, tehát nem az együttes cigánytalanította, a tudásunk az, ami benne van, vagy éppenséggel hiányzik!

Na de az egyiknél hiányolod, a másiknál meg azt mondd, hogy nem is kell?

DA: Hát, de ha lenne tudásunk, akkor számontartanánk azon a táblán!

Akkor másképp kérdezem: Dankó közismerten cigány volt. Polgárjogra emelkedett Dankó roma identitása?

DA: Minthogy a tudásunkban benne van: igen. Elválaszthatatlan.

BJ: Na, azért az egy másik kérdés. A muzsikuskigányok presztízse és megbecsültsége és tekintélye a világban, meg a magyar köztudatban.

Csak a XIX. század vége fele kezdtek a legnagyobb, legmagasabb szintű képviselői kijönni, mert egyébként a dolog nem volt polgáriasult igazán. Tehát, akik a XIX. század végén polgáriasultak, azok a Rácz Lacik meg Debrecenben a Magyariak, tehát ezek, akik a rádióban muzsikáltak a '20-as, '30-as, '40-es években, ezeknek volt presztízszük. De a cigányzenészeknek igazából nem nagyon volt becsülete. A legnagyobb résznek.

DA: Péli Tamásra visszatérve azért, amit érintettel bonyolultabb és önálló témát igénylő okfejtés. Tamásnak az életművét és az alkotásait kell ismerni ahhoz, hogy tudjuk, hogy az ő számára az identitáshoz és a cigánysághoz való kötődése egyáltalán nem volt elhanyagolható kérdés, hanem nagyon is az élete középponti

kérdése volt. Tehát, hogyha az van az emléktáblájára kiírva, hogy “itt élt Péli Tamás festőművész”, akkor az vele azonos. Ez az, amire a Tamás nagyon érzékeny volt. Amikor 1979-ben az első képzőművészeti kiállítást megszerveztem, Tamás még jött velünk az elején, és aztán egyre több festőt találtunk, és aztán ő egyre kevésbé akart részt venni és meg is tagadta, hogy odaadja a képeit egy ilyen kiállításra. Hiába volt tele a terem Balázs János alkotásaival. Tehát, egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy ők naivak voltak. Ez megint azért borzasztóan bonyolult és fontos kérdéskör, mert a magyar közvélekedés a kultúra révén való feltörekvésünket igyekezett oly módon elhárítani, vagy lenullázni, hogy nagyon könnyen bélyeget sütöttek ránk, mondván, hogy ha cigány képzőművész, akkor az a naivval azonos.

Szerintem egy lényeges kérdést átugrottunk. Amit én most kérdésként teszek asztalra, hogy szerintem 1989 után a roma mozgalomnak sem volt olyan fókusz, hogy a kiemelkedő teljesítményt nyújtó roma történelmi személyeknek vagy művészeknek a fizikai térben is emlékműveket állítson.

BJ: Ott voltál 1995-ben, amikor kimentünk a Parlament elé és követeltük, hogy legyen emlékművünk és utána minden évben azt mondtuk, hogy addig a Parlament előtt fogjuk tartani, amíg nem adnak egy tényleges helyet! Szerveztük 2-3-an, mindannyian a mozgalomnak a törzskara, a Roma Polgárjogi Alapítvány.

János, amikor a mozgalomról beszélünk, akkor kettőnél több személyre gondolunk. Nem értek veled egyet, mert amit te mondasz az az, hogy mit követelünk a többségtől. Amit én mondom, hogy maga a roma mozga-

lom fordíthatott volna arra energiát, erőforrást és pénzt, hogy ha nem is monumentális szobrokat, amelyek 25 millióba kerülnek, de néhány százezer forintból emléktáblákkal helyet foglaljon magában a fizikai térben. Erre nem láttam törekvést!

BJ: Ott, akkor, ebben az ügyben, kiakartuk harcolni, hogy legyen egy méltó magyarországi emlékmű!

DA: Mielőtt belementek ebbe, azért szeretnélek figyelmeztetni arra, ami az imént tulajdonképpen elhangzott, hogy elindítottuk ezt a nemcsak a virtuális térben, hanem a tényleges térben is helyet követelést és foglalást, mi a romák részéről, vagy is a Romaversitas Alapítvány, a Romédia Alapítvány és a Roma Polgárjogi Alapítvány, hárman együtt.

BJ: Meg a Fővárosi Cigány Önkormányzat!

Az emlékműre gondolsz?

DA: Az emlékműre. Azt értsd meg, hogy ez része egy nagy mozaiknak. Ha mi elkezdünk valamit, akkor azt szerettük volna megtartani. Nagyon érdekes és izgalmas, amit erről a Szuhay Péter írt, ezekről a megemlékezésekről, hogy hogy van ehhez köze a roma hagyományoknak és mennyire tud megmaradni mégis civil kezdeményezésnek és nem válik üres szócsépléssé, akkor sem, ha eljönnek a kormányok és pártok képviselői a megemlékezésre. Rögtön ezek után, amikor Hagyó Miklós saját kezdeményezéseként, egy fővárosi alpolgármester a saját kezdeményezéseként, a saját 300 000 forintját beletéve egy emlékkövet állít, de azt nem köztéren, hanem a temetőben, akkor éppen ennek a mozgalomnak a lényegét veszi el. Azért látnod kell a folyamatokat. Tehát, amikor megtorpanunk, éppen ennek a mozgalomnak a lelkét, a lényegét veszi el, próbálja a maga arcára formálni.

Én meg nem állítottam mást és többet attól, minthogy 1990 és 2006 között nem láttam és nem emlékszem olyan típusú roma aktivitásra Budapesten, ami azt tűzte volna zászlajára, hogy roma történeti hősöknek vagy roma művészeti kivalóságoknak emléktáblát emeljen. Én nem emlékszem semmi ilyen típusú kezdeményezésre.

DA: Csak a fővárosban gondolkozol, de azt meg látnod kell, hogy országosan azért ez gyökeret vert, mert aztán már Balázs Jánosnak is állítottak emlékművet.

BJ: Igaza van a Jenőnek. Kifejezetten arra folyt folyamatosan a politika, hogy ne Budapesten legyen a Cigány Múzeum. Hogy ne itt legyen lehetőség arra, hogy a cigányoknak valamije legyen, hanem azt vigyék minél távolabb. Vinni Baranyába, Zalába, itt, ott, amott. Az Országos Cigány Önkormányzat, a Farkas Flóriék is meg a Telekiék is mind vidéken csinálták a rendezvényeket, amikor csinálták. Nem augusztus 2-án Budapesten.

Még véletlenül sem akarták, hogy Budapesten legyen és ez már '85 óta így volt. Tehát, mi azt követeltük '85-ben, amikor ez a kulturális szövetség meg egyéb volt. '86-ban lett kormányhatározat, hogy lehet természetesen cigány múzeum, csak központi költségvetési kihatással nem járhat a szocializmusban. Márpedig ugyan honnan lett volna a szocializmusban pénz? Tehát, hogyha a külföldiek akarnak Magyarországon, akkor talán megengedik. Jó, hát nem voltak külföldiek, akik akartak volna, azt mondták, hogy legyen Pécsen. Mondtuk, hát miért pont Pécsen? Most is, amikor a rendszerváltás után volt, a Gandhit Pécsen csinálták, nem véletlenül. A cigány múzeumi bemutatató helyet Pécsen csinálták. A szocik ideje alatt megint csak Pécsen. A Zsolnay-házba akarták a cigány múzeumot csinálni. Borsodban

mindenütt akarták csinálni, csak Budapesten nem. Csak Budapesten ne legyen, ez a Báthoryék (Báthory János a pártállam majd az MDF kisebbségpolitikusa, főtétele, hogy a roma önszerveződés nemzetbiztonsági kockázatot jelent) gondolkodása volt. Hogy akkor megerősödik a fővárosi értelmiség. Lesz egy kisugárzás, amitől meg voltak ijedve, mert akkor sokat kell költeni a cigányokra. Már pedig a források másra valók, nem a cigányokra.

DA: Egyik részről igazad van, másik részről nincs!

Én nem állítok semmit, csak meg akarok érteni dolgokat, és szerintem a kérdéseim jogosak!

BJ: Jogosak a kérdéseid és mi sem láttunk lehetőséget a fővárosban, emlékmű-ügyben.

DA: Nem fogunk tudni újat mondani neked, mert ezt mi régóta mondogatjuk. Valószínűleg úgy van a helyi közhatalomnál is, hogy még az is kevés, hogy a helyi hatalom liberális, vagy szocialista, vagy egyáltalán szolidáris gondolkodású, mert hiszen ezek a kezdeményezések, és én többről beszélek, mint egy emléktábla, mind olyanok, amik mögé a helyi hatalomnak illene pénzt is tennie, legyen szó akár kiállítóteremről, múzeumról, kulturális központról, egyáltalán intézményről. Sokkal olcsóbban akarják megúszni, és egyébként is ne felejtse el, hogy az ideológia az értelmiség-ellenességet tűzte ki célul.

Az a kérdés, hogy 30 évvel a rendszerváltás után, hogyan értelmezzük közösen: kell-e a köztérben megjeleni roma személyiségekkel vagy akar magának a roma identitásnak?

Van-e jelentősége ennek vagy talán nincs?

BJ: Van!

DA: Hogyne lenne!

BJ: Ez attól függ, hogy milyen erős a mozgalom, tehát, akkor van jelentősége, hogyha ezt a mozgalom a sajátjának érzi, és tudja, és a mozgalom maga ápolja ezeket a hagyományokat. Ha nem, akkor nincs neki jelentősége.

Ági, a kérdés visszafelé is igaz, tehát, te azt mondod, Péli Tamás mentén és Bihari János mentén, hogy az az érték, amit a művészetükkel az asztalra tettek, az volt igazán fontos, de ebből elvesz-e bármit is, ha az ő roma közösséghez tartozásuk nyilvánvaló? Mondjuk az emléktáblán.

DA: Nem!

BJ: Nem!

DA: Ne felejtse el, hogy a holtak nem beszélnek. Tehát, akik beszélnek, a jelenkori, vagy éppen utódok, tehát az élők. És ezzel azt is mondom neked, hogy egy valamit nem felejtünk el ebben az egész elemzésben, hogy a cigányok túlnyomó többsége olyan kiszolgáltatottságban él napjainkban is, hogy örül, hogyha egyik napról a másikra megél. Tehát, nem az identitása és az azzal való törődés van a világa középpontjában. Nem a múltjára gondolás, hanem nagyon kemény napi kenyérgondok. Hogyha azt nézzük, hogy van-e középosztály vagy van-e értelmiség, akkor meg cselekvő tér kell, tehát megint ott tartunk, hogy még sokkal rosszabb helyzetben vagyunk, hogy nincs intézmény.

BJ: A mozgalom az sajnos kifulladt.

DA: Nem, Jani nem lehet a mozgalmat önmagában nézni, az egész országot kell nézni. Hát annyira apolitikus, elforduló, közömbös, vergődő az egész magyar társadalom. Nem látsz te szervezkedni népeket, nagyon-nagyon keveset.

BJ: Jó, csak nagyon erős lett a romáknál is az elnyomás!

DA: Hűbéri rendszer van.

BJ: Így van! Ez a Báthory-doktrína alkalmazása, hogy kifejezetten az alkalmatlanokat futtatni, hogy kedvet kapjanak, akik valamire sem valók.

DA: Merthogy nemzetbiztonsági kérdésként kezelnek bennünket egyfolytában. Ez nem ért véget, roma ügyben nem volt rendszerváltás, folyamatosság az igen!

Egy kérdés tisztázatlan maradt, hogy a IX. kerület reagált-e valamit az akkori megkeresésed kapcsán?

DA: Hogyne!

BJ: Igen.

DA: Örömmel fogadták, együttműködtek!

BJ: Tóth Kálmán alpolgármester egész rendes volt, egész rendesen beszállt, tisztességes volt!

Tehát igazából az oktatási kormányzattal volt nehézséged és a közgyűléssel meg a kerülettel nem, ha jól értettem?

DA: Kulturális kormányzat.

BJ: A szocialista kulturális kormányzat!

DA: Igen, és a Nemzeti Kulturális Alap kuratóriumának vezetője a televíziós Ráday Mihály volt abban az időben, aki nem járult hozzá, hogy meghosszabbítsuk a pénzfelhasználást. Az a legfélelmetesebb dolog tudod, és ez nekem nagyon ijesztő volt, mert azt hittem, hogy máskepp van, hogy azokkal az illúziókkal, amikkel a rendszerváltás környékén én pezsegettem, amikor azt hittem, hogy jó, akkor most már tényleg végre tömegével vannak, akik végre értenek bennünket, akik elfogadnak bennünket, akik velünk együtt mást akarnak, és akikkel egy platformon vagyunk, és látják, hogy kik vagyunk mi tulajdonképpen, és nagyon keserű tapasztalatokat szereztem. Találkoztam például olyan papokkal, akik

középkori módon gondolkoztak a cigányokról, mint a gyarmatosítók, de sokkal több megvetéssel, vagy találkoztam olyan zsidókkal, akik olyan előítéletesek voltak a cigányokkal szemben, hogy nem győztem hőkölni, vagy találkoztam értelmiségiekkel, akiknek szikrányit sem változott az előítéletessége. Azt nem értettem, hogy miért örül nekem, miért áll szóba velem, miért gondolja, hogy én más vagyok?

A romák ott voltak az összes szabadságküzdelemben, vegyük például a '48-ast és egészen a huszadik századot napjainkig. A többség ebből a tömegeből Biharit meg Dankót abszolválta. Vajon miért csak őket, és a többit miért nem?

DA: Hát, bizonyos értelemben igaza volt a mi Csemer Géza barátunknak, (író, koreográfus-szerk.), aki megpróbálta azt a régi tudást visszacsempészni nagyon körmönfont módon, mert hogy ételrecepteket közölt a könyve egy-egy oldalán, és mellé rakta egy-egy '48-as cigány muzsikus portréját és életútját is. Az a vicces, hogy mondjuk jó 50 évvel a '48-as szabadságharc után a magyar közélet még nagyon tudta és számon tartotta a cigányokat!

Azt a tényt, hogy nem volt olyan honvéd zászlóalj, amelyiknek ne lett volna saját cigány zenekara. A népzeneészek könyve, amit Markó Miklós írt és gyors egymásutánban két kiadást is megélt, abban nem csak a cigány zenészek életútja van benne, hanem pontosan az is, hogy kinek a seregében szolgált '48-ban. Hogyha most megkérdezed, akár a nagy zenész dinasztiákat, akár a hétköznapi embereket, semmit nem tudnak erről. Pedig karddal, puskával is harcoltak. Tehát, igazán fontosak voltak a cigányok. A cigányok szaktudásai történelmileg fontosak voltak, én azt szoktam mondani, hogy a magyar rebellió hátterében, mindig

ott voltak a cigányok. Könnyen mozgósítható, mobil és a hadsereg kiszolgálására szaktudásokkal rendelkező csoport.

Mit üzen neked az az emléktábla, ami a Corvin-közben van, Szabó Ilonkáié, így szól: Szabó Ilonka – a kis Czinka Panna?

BJ: Nagyon rokonszenves és helyes!

DA: Ugye Szabó Ilonka Kócos, Dilinkó Gábor (roma képzőművész és '56-os hős) kedvese volt, és, szíve alatt Dilinkó Gábor gyermekével, 17 évesen halt meg. Azzal, hogy ott Czinka Pannának nevezik, azzal az ő cigány származását erősítik meg.

Ha Budapestről kilépünk, melyik a legrégebbi emlékmű, amit ismertek?

BJ: A szegedi Dankó Pista szobor, a toronyi (Torony község- szerk.) emlékmű, az is 1984, utána 1992-ben a zalai, utána a nyíregyházi, amit a Lakatos Menyhért-féle csapat hozott össze, de inkább az ottani újságíró, Farkas Kálmán vagy Tibor bácsi dolgozott azért, hogy ez legyen.

Láttok-e olyan mechanizmust, vagy olyan pontot, vagy mi az az alapfeltétel, vagy belépési pont, ahol a romák bekerülnek a magyar közös emlékezetbe? Van-e egyáltalán ilyen azonosítható pont?

BJ: Ez a muzsikusság, meg a '48, amit elviseltek még, azokkal a korlátokkal, amiket mondtam.

Vajon milyen hatást fejtett ki a társadalom irányába Bihari és Dankó emlékezete? És milyen hatást fejt ki akár a többség, akár a roma kisebbség felé a nyíregyházi, a zalai és a budapesti Roma Holokauszt Emlékmű? Van-e hatása a többség felé és a közösség felé?

DA: Azt gondolom, hogy az újságolvasó népek, a közpolitika iránt érdeklődést mutató népek, azok tudják, számontartják ezeket a helyeket. Akkor is, hogyha sérti őket és akkor is, hogyha mondjuk sajátjuknak érzik és eljönnek a megemlékezésekre. De attól tartok, hogy a közösségünk nem vette még eléggé birtokba. Ugye a régiekről úgy kell beszélnünk, mint amit, szinte teljességgel kihagytak. Nem tartják számon, hogy a Bihari az cigány muzsikus volt. A Dankóról ugyan tudják, de a cigánytelep jut róla eszükbe. Minden második cigány telep Dankó utcának hívják és "ó már megint menjünk megemlékezni?". Szűk az a réteg, amelyik tartja olyan fontosnak, hogy tudja, hogy a közélet része. Én igazán annak örülnék, hogyha birtokba vennék! Hogyha fontosnak tartanák, hogy példának okáért a rasszista gyilkosságok megemlékezése kapcsán gyűjtésnek gyertyát és persze arról álmodom, hogy ez egyszer csak megtörténik. Hogy nem csak az évfordulókon mennek oda, hanem, mint közösségi teret használják. Egy kicsit olyan ez tudod, mint amikor az ifjú házaspárok elmentek és vittek egy szál virágot, úgy menyasszonyi ruhában. Valahogy ennek örülnék, hogy ha kialakulna egy ilyen szokás. Hogy a nagy örömeinkben és a nagy bánatunkban egyaránt odamennénk közösségként!

Szerintem a Duna-part egy picit ilyen.

DA: Ennek örülök!

Emlékezz rá, hogy a mi aktivistáinkat is úgy tudtuk tájolni, hogy az emlékművet használtuk iránytűnek. Vagy onnan indultunk, vagy odaérkeztünk, még akkor is, hogy ha nem a holokauszthoz kötődő akciót szerveztünk. Gondolj arra, hogy most legutóbb egy barátunknak a halála mentén ott történt a

búcsúztatója. Gondolj arra, hogy szerintem oda kimennek emberek csak úgy megnézni, hogy mi van vele. Hogy megrongálták-e vagy sem, hogy rendben van-e vagy sem? De ugyanígy nem tudok elmenni, mióta kint van, még ha vezetek is, hogy ne keressem a szememmel a Puczi Béla- emléktáblát! Hogy van-e kint virág, vagy nincs kint virág? Hogy vannak-e körülötte emberek vagy nincsenek?

DA: Ezt jelenti a közösségi tér! Az lenne jó, ha ezek ilyenek lennének. Például ugye, ha halottak napján, amikor Nyíregyházán mennek a temetőbe, oda is tennének egy-egy szál virágot!

Ez egy megfontolandó kérdés, hogy a temető az közterület-e vagy sem? Hogy miért odatájolnak ilyen alkotásokat? A sorozatgyilkosság áldozatainak emlékéveiben, például tavaly, Nagycsécseken szerveztünk megemlékezést. Nem léptünk keresztül a helyi szervezőkön, de a helyi hatalom, a település vezetője azt mondta, hogy a temetőben állítsanak emlék-

táblát az áldozatoknak és mindenütt ezt szorgalmazzák. Miért lehet ez?

DA: Mert eldugni akarják!

A dobozi tömeggyilkosságnak is csak a temetőben van emlékhelye. Tavaly jártam Dobozon megnézni a tömeggyilkosság kopjafáját, emléktábláját, meg virágot elhelyezni, és csak a temetőben vannak ezek.

DA: Az ott ténylegesen a helyük. Ott történt!

Igen, tudom, de ettől még lehetne akár magában a falu közepén is emlékhelye!

DA: Mint ahogy Tatárszentgyörgyön is illet volna minimum a templom kertjében vagy valamilyen köztéren emlékművet emelni az ártatlan áldozatoknak. Ennek a terrorhullámnak az áldozatainak, Csorba Róbertnek és a 4 éves kislányának, Robikának. Amíg a mozgalom meg nem erősödik és ezt a fajta igényét érthetően el nem mondja a helyi hatalomnak, addig ez nem fog megváltozni, mert a cigányokat eldugni, elhallgattatni, kisémmizni akarják, nem tartják a „köz” részének!